

Vývoj knihy v 16.–19. století

Dějiny knižní kultury

Součásti knihy

- v 16. stol. se u knih vytvořila podoba, která se v podstatě udržela až do 19. stol.
- v 16. stol. skončila doba honosných knih, kniha se stává užitným předmětem; kniha je všeobecně rozšířeným médiem, je zdrojem praktických informací pro každodenní život
- renesanční kniha opouští podobu knihy napodobující středověké rukopisy

Titulní list

- v 60. letech 15. stol. na prázdnou první stranu umístován počáteční incipit
- první publikace na sever od Alp uvádějící na titulním listě název díla, jméno autora a impresum doloženy roku 1500 (obě z Lipska)
- někdy na první stránce hned za názvem začíná dedikace či jiný úvodní text knihy
- prázdný titulní list se může objevovat až do první čtvrtiny 16. století

Alta tiech wssech wiecuj

steré sau se mezy Najjasniejsim Knijze
tem a Panem Panem Ferdynandem Rzymstym/
Oberstym / Czeskym ic / Kralem ic. A mekerymi z Stawnew Djobana
panstebo / Rycijskeho / a Miestskeho / Kralowstwij Czeske
ho. Letha rohoto ic XLVII. zbiehly tuto Wycissiane.

NR

Titulní list

- rub titulního listu zůstával prázdný – dosaženo vizuální pauzy – počátek textu se na rub dostával až do 17. stol. ojediněle
- od poč. 17. stol. jedno z míst, kam mohly být umísťovány informace o cenzuře
- na rub také u dlouhých barokních názvů mohl přetékat vlastní název a další údaje z lící strany

DISPUTATIO

JURIDICA,

CANONICO-CIVILIS FEVDALIS,

CUM IMPERTINENTIBUS

HISTORICO-POLITICO-BELLICIS & MORALIBUS.

QVAM SUB UMBRA

ARBORIS AVSTRIACÆ

A

RUDOLPHO I.

Tantum pro hic radicata, & in foliis Masculis explicata,

Sicut &

SUB GLORIOSISSIMIS AUSPICIIS

AUGUSTISSIMI & INVICTISSIMI ROMANORUM

IMPERATORIS

LEOPOLDI I.

In alma Cæsarea, Regiæque Vniverſitate

Carolo-Ferdinanda Pragenſi.

SUB RECTORATU

ADMOD: REVER: ac EXIMII PATRIS

P. EMANUELIS DE BOYE,

SOCIET: JESU, SS. THEOLOGICÆ DOCT: CÆSAREO-ACADEMICI

Collegij, ejuſdemque Societatis ad S. Clementem Vetro-Pragæ, nec non

Univerſitatis Carolo-Ferdinandæ Pragenſis p. t.

RECTORIS MAGNIFICI

PRÆSIDE

PRÆNOBILI, CLARISSIMO & CONSULTISSIMO VIRO

D. JOANNE CHRISTOPHORO SCHAMBO-

GEN, I. U. D. S. C. M. CONSILIARIO, SS. CANONUM PROFESSORE

Regio, Publico & Ordinario, facultatis Juridicæ Seniore, & p. t. Spectabili Decano,
nec non Venerabilis Archiepiſc. Conſiſt: Pragenſis Aſſeſſore.

PRO CORONIDÈ

Publicæ ventilationi propoſuit

ILLUSTRISSIMUS DOMINUS

D. HENRICUS JOANNES FRANCISCUS SAC: ROM: IMP:

Comes de Stratman.

Anno Ch. M. DC. LXXXVII. Menſe Auguſto, die

VETERO-PRAGÆ: Typis Georgij Labani, 1687.

ſtitutio Pall. D. S. Præſidii Comit. Præſida

Název díla

- původně identifikační funkci plnil původně typograficky zvýrazněný incipit nebo příslušná část explicitu
- název obsahuje maximum informací o obsahu díla
- jednosložkové pojmenování mělo zcela popisný charakter
- čtenáře mělo podněcovat označení za novinku, které bylo součástí názvu (*Newe Zeytung von den Wydertaufferen zu Miinster*, Norimberk 1535; *Kronika nová o národu tureckém na dva díly rozdělená*, Praha 1594) = jednalo se většinou jen o reklamní trik

Název díla

- stejný cíl sledoval např. ustálený obrat v knížkách lidového čtení (*velmi utěšená a kratochvilná kronika*) nebo novinových letácích (*jistá a pravdivá zpráva*)
- specifikem novin 17.-18. stol. byla změna názvu tak, aby měl čtenář pocit novosti titulu
- už v 16. století se začíná uplatňovat název o dvou a více složkách; složky byly spojeny výrazy: *aneb, čili, jinak, tj., seu, sive, das ist, oder*
- název sestával z obsahového pojmenování a vyjádření formy (*Tanec aneb Traktát*), ze dvou synonymních označení (*Hádání aneb Rozepře*)

Název díla

- druhá část mohla mnohoslovně vysvětlovat obsah knihy:
Herbář jinak Bylinář velmi užitečný a figurami pěknými i zřetelnými podlé pravého a jako živého zrůstu bylin ozdobený i také mnohými a zkušenými lékařstvími rozhojněný, ješto takový nikdá v žádném jazyku prvé vydán nebyl
- v názvech můžeme najít také určení díla konkrétní čtenářské skupině: *k potěšení milých sedláčkův*

Název díla

- v baroku se užíváním frontispisu na titulním listě uvolnil prostor přesunem výtvarných prvků a text byl uvozen invokací a prostor vyplněn dlouhými básnickými obrazy a biblickými citáty
- název se mnohdy přelil i na rub titulního listu
- u dizertací mohl mít titul i 3 strany, protože jeho součástí bylo množství personálních, lokačních a časových údajů
- funkci vícesložkového barokního názvu lze přirovnat jak k textu na záložce moderní knihy, tak ke sdělení reklamního prospektu

Ex Libris Melchior Jos. Haezel k. K. Hofbibl. Erl. Sem. 1719. Nr. 223.

Slawicek Kágský

Na

Stromě Sivofo/

Sláwu

Swordy Swému

Prospěwujeh/

To gest:

Královský

anebo:

Kniha Křesbnj.

Kozličné Dábožné Písne/ s mnohým Spasitelným
Přeměšlowáním obsahujeh;

Kterolko

Sáknim Křestelnjm při Sluzbách Křesbnjch
ř pohodlj/

Kteraké

Sednomu každému ř Porěšenj a prospěchu Duchownjmu/ od ginud
po rozdílne sebraná a spořádaná:

Od

Dwogi Eři hodného Kněze Jana Jozeffa Božana
Saráte Chraustowského.

S Powolenjm Duchownj Wrednosći.

Wytisštěn w Sradcy Kralowé nad Labem/ w Wacława Tybely/ 1719.

IVRI ET PRA XI
CONFORMIS EXPOSITIO
CRIDÆ.

^{SEU}
DISSERTATIO
INAUGURALIS JURIDICA
^{DE}
PROCESSU CONCURSUS
CREDITORUM.

^{QUAM}
SUB GLORIOSISSIMIS AUSPICIIS
AUGUSTISSIMI ET INVICTISSIMI

MONARCHÆ,
ROMANORUM
IMPERATORIS
CAROLI VI.

GERMANIÆ, HISPANIARUM, INDIARUM,
HUNGARIÆ, ET BOHEMIÆ REGIS CATHOLICI,
ET POTENTISSIMI, ARCHI-DUCIS AUSTRIÆ, &c. &c.
PII, FÉLICIS, INCLYTI,
VICTORIS ac TRIUMPHATORIS GLORIOSISSIMI.
IN ALMA CÆSAREA REGIAQUE UNIVERSITATE
CAROLO-FERDINANDEA PRAGENSI.

Název díla

- ve snaze po snazší orientaci v názvu byl zaváděn předtitul
- po polovině 18. století byly dlouhé názvy v podstatě opuštěny, jejich reziduem jsou podtituly: *Mlynář a jeho dítě. Obraz života národního*
- nauková a později i beletristická literatura byla od 19. stol. opatřena protitulem s údaji o edici (nejčastěji hlavní název a jméno redaktora, popřípadě číslo svazku)
- Součástí názvových informací byl také údaj o počtu svazků, a od 17. stol. u periodických publikací také ročník, číslo či sešit

Signet

- grafická značka s identifikačním a dekorativním nábojem
- patrně se jednalo o imitace notářských pečeti, připojované k úředním dokumentům na důkaz pravosti
- zdrojem motivů – starověká a křesťanská emblematika
- součástí signetu často iniciály tiskařova nebo nakladatelova jména
- užíván také znak města jako sídla tiskárny nebo královský znak
- publikace pouze z prestižních důvodů a tudíž nebyl povinný

Signet

- některé tiskárny žádný signet, jiné jeden a jen u významnějších tisků, jiné mnoho různých sad
- poprvé použit v dílně Johanna Fusta a Petra Schöffera st. 1462
- nejprve součást explicitu, posléze se zabydlel na titulní straně
- v 19. století působil signet na titulu nadbytečně a tak se přesunul v podobě ochranné nakladatelské značky (loga) do tiráže a na administrativní tiskoviny
- když nebyl používán signet, použila se jako předěl mezi názvovými informacemi a impresem viněta

QVAESTIONVM

ET

RESPONSIONVM

CHRISTIANARVM

Capoemetricum Libellus. *Nicol Spury*

IN quo praecipua Christiana Religionis capitula a Graecis proponuntur.

THEODORO BEZA VEZELIO AVCTORE.

EDITIO QVINTA.

Excudebat Eustathius Vignon.

M. D. LXXVII. 84.

Sub umbra alamm Jehovah.

Victor ab Althann D.

M. Benjamin Hederichs,
Schol. Hayn. Rect.

Gründliches

Antiquitäten-

LEXICON,

Worinne

die merckwürdigsten Alterthümer der

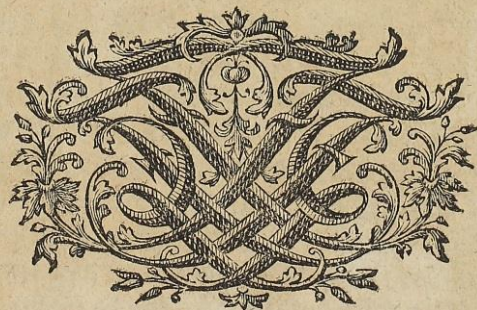
Juden, Griechen, Römer, Teutschen

und ersten Christen zulänglich

beschrieben,

und mit ihren Auctoribus bewiesen

werden.

1743

ben Johann Friedrich Gleditsch,

1743.

Viněta

- nejběžnější typ ornamentálního, emblematického, kaligrafického, případně i kombinovaného dekoru
- v knihách užíváno od 20. let 16. století dodnes
- nejstarší viněty – symetrický půdorys (čtverec, obdélník, kruh, troj či čtyřúhelník)
- během 17. století začala převládat narativní tendence – ta v rokokové a klasicistní knize vyústila do asymetrické ilustrace

So sprach er, und inderß war das Körbchen gemacht,
und da sprang er auf, und hüpfte, daß es ihm so wol
gelungen war.

CHLOE. Ach! ich geh. Dort hinter jenen Hügel
treibt er seine Heerde, ich will bey ihm vorbegehen;
sieh, will ich sagen, sieh, Amyntas! ich habe dein
Körbchen am Arm.

Gessnerova viněta ve vlastních
sebraných spisech (Zürich 1777).
Gessner, Salomon: Schriften
(Zürich, Salomon Gessner 1777).
Díl první (Idyllen), pag. 35 s
koncovou ilustrační vinětou.
Královská kanonie premonstrátů
na Strahově – Strahovská knihovna
(Praha), sign. AE III 3.

c. 1. 1. 1.
 d. 1. 1. 1.
 e. 1. 1. 1.
 f. 1. 1. 1.
 g. 1. 1. 1.
 h. 1. 1. 1.
 i. 1. 1. 1.
 k. 1. 1. 1.
 l. 1. 1. 1.
 m. 1. 1. 1.
 n. 1. 1. 1.
 o. 1. 1. 1.
 p. 1. 1. 1.
 q. 1. 1. 1.
 r. 1. 1. 1.
 s. 1. 1. 1.
 t. 1. 1. 1.
 u. 1. 1. 1.
 v. 1. 1. 1.
 w. 1. 1. 1.
 x. 1. 1. 1.
 y. 1. 1. 1.
 z. 1. 1. 1.

Když pak přišel Kristus/a vlájala se pravda/
 tedy figury měly přelati. Gato tedy místo
 obějšty / kteráz byla znameni vmluvy/nastal
 Křesť/genž gest duchovní obějšta/a znameni v
 mluvy mezy námi a Bohem: místo obětová-
 ní a gedení Bektonečného Deránka nastalo
 obětování a přigjmání Zla a Krve D. Křes-
 ta pravého Deránka: místo Kněžstva Levit-
 kého a Aaronkého nastalo Kněžstvo nové po-
 dlé řádu Melchizedechova od Krysta vstano-
 vené: a místo všech Starozákonních obětí na-
 stala Mše svatá: tak také místo Židovské Bo-
 hoty nastala Neděle / kterau krom dotčených
 přejím/ také proto S. Cyrkew tustně svěťtí / je
 na ten den stalo se mnoho předivných věc. I.
 Tento den byl první / kterého Bůh stvořil
 Nebe a zemi/a vlájalo se první světlo/a stvo-
 ření sau Angelé / ti neznamenitéjší tvorové
 Boží. II. Ehož dne² zastavil se Koráb Nes-
 emu na horách Armenšských. III. Ehož dne
 Izraelský lid přěšel ruder moře suchýma noha-
 ma. IV. Ehož dne počala přiseti manna
 na paustjšgat S. Augustýna/Drygenes věj.
 V. Ehož dne se po půl noci po soboré/tdož po-
 čala hřti Neděle/narodil se Kristus Pán. VI.
 Ehož dne poneppřto vlájala se těm Krá-

lům nová hvězda na Nebi. VII. Ehož dne
 Kristus Pán v Jordáne pokřtěn bol od Jana
 Křtitele. VIII. Ehož dne učinil první zá-
 yral proměnitv vodu v vino v Káni Gal-
 lejské. IX. Ehož dne pěti chleby naštil pět
 tisíc lidu. X. Ehož dne s slavným prů-
 vodem na oslátku do Jeruzaléma přigel. XI.
 Ehož dne z mrtvých vstal/a vlájal se Apo-
 stolům⁹ daro gim moc odpaustšeti hějšty. XII.
 Ehož dne postal Apóstol / aby po všem
 svěťtí Ewangelium kázal. XIII. Ehož dne
 festal Ducha svatého. XIV. Mnozy sinep-
 sšlegi/gatož v S. Augustýna/S. Hylarpus/
 je to Neděle bude saudný den/ to němž Kristus
 Pán bude všech živé y mrtvé saudit. Pro-
 čej dobře znamenaji někteří/že ti kteří Neděle
 nesvěťtí/hějšti proti Bohu Dcey/genž toho dne
 svěťtí stvořiti ráčil: hějšti proti Bohu Synu/
 gchožto narozemim a z mrtvých vstánim tento
 den gest posvěcen: hějšti n proti Duchu sva-
 tému/genž toho dne na svěťtí sestán gest. A tak
 neroděční gsau moenosti Boha Dce/maudro-
 ši Boha Syna / debroťt Ducha svatého/
 neroděční Stvořiteli/Božupiteli /
 a Břtšiteli svému.

Konec První Epistolý svatého Pavla k Korýntům.

Viněta s jezuitským monogramem
 (Praha 1677–1715). Bible česká zv.
 Svatováclavská (Praha, Tiskárna
 jezuitská 1677–1715). Pag. 318
 Nového zákona (1677, fa. Jan
 Mikuláš Hampel) se závěrečnou
 dřevořezovou vinětou za první
 epištolou sv. Pavla ke Korintským.
 Centrálním motivem viněty je
 andílčí hlavička a monogram IHS.
 Ve spodní kosodélníkové ozdobě se
 nachází monogram řezáče GS.
 Antikvariát Meissner (Praha).

Anleitung
in der
Bergbaukunst

nach ihrer Theorie und Ausübung, nebst einer Abhandlung von den Grundsätzen
der Berg- Kammerwissenschaft,
für die Kaiserl. Königl. Schemnitzer Bergakademie
entworfen, von
Christoph Traugott Delius,
Ihro M. Kaiserl. Königl. K. Hof- Rath wirklichen Hof- Kommissionsrathe
bey Dero Hofkammer in Wien, und Bergwesen.

W I E N,
gedruckt auf Kosten des höchsten Ratii bey Joh. Thomas Edlen v. Trattner,
kaiserl. Königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern.

1 7 7 3.

Viněta ilustrační (Wien 1773).
Delius, Christoph Traugott:
Anleitung zu der Bergbaukunst
nach ihrer Theorie und Ausübung
(Wien, Johann Thomas von
Trattner 1773). Titulní strana
s mědirytovou vinětou vztahující se
k obsahu díla. Vlevo dole je
signatura kreslíře Franze Xavera
Würtha, vpravo rytce J. E. (Jana
Arnošta) Mansfelda. Antikvariát
Meissner (Praha).

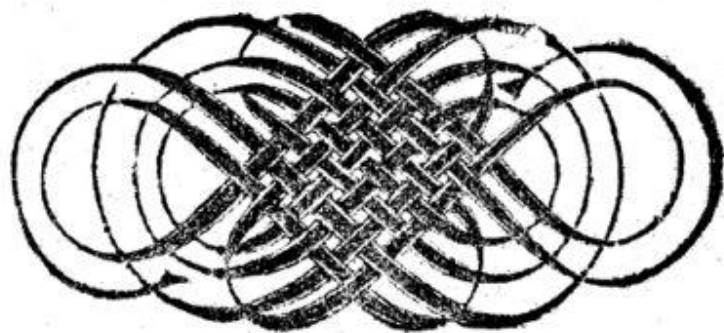

S Dowolenijm Wrechnosti.

W Slawném Nowém

Wiste Dražském/ Woldřich

Walda wytistl/den Swateho
Walentyna.

Boj se strachem z prázdnoty (Praha 1612). Schlichtenberger, Cyriacus: Div veliký a pravdivý při jedné sprostné děvečce sedlské (Praha, Oldřich Valda 1612). Závěrečné fol. B6a s výpomocnými otisky dvou vinět, které byly při sazbě tohoto novinového letáku momentálně po ruce. Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. AS XVIII 6/20.

Viněta

- umístění na titulu – předěl mezi názvem a impresem
- v sazbě též za posledním řádkem kapitoly a všude tam, kde vyvstával horror vacui, zejména na konci díla
- tiskárny vlastnily většinou několik štočků vinět často zděděných po předchůdcích
- ve vinětách mohly být zakomponovány monogramy
- v západní Evropě v 17. a 18. století prováděny technikou mědirytu – jemné květinové kreaace a zdrobnělé výjevy biblického a žánrového charakteru
- v Čechách a na Moravě i v této době stále méně obratný dřevořez

Viněta

- zlatým věkem vinět bylo 18. století zejména ve Francii – viněta přešla do miniaturizované ilustrace
- vznikaly vzorníky vinět
- některé viněty byly tak složité, že potřebovaly doprovodný text (otištěný na závěrečné straně knihy)
- v poslední třetině 18. století se iniciály nakladatele stávají téměř běžnou součástí

měli / a ačkoliw gšme skrz prostřed Leženj gegjch giti museli / wssat
 nás bezewšeho Aurazu propustili / nebo gšme dobrého Přitele ge-
 gich za Wšdce měli. Wo Switánj gšme přišly k hoře / kde
 Krystus Zástupům osmero Blahoslawenstwj oznamoval. Tam
 gšme zůstali až se gak náležj rozednjlo / a na to gšme šly k Moři
 Galilejskému / skrz které Jordan teče. Na Cestě gšme widěli
 Misto / kde Krystus Pěti Chleby / a Dwaumi Rybami 5000. Lydu
 nakrmil. Gakož y to Misto na kterém z Posědého Diably wy-
 mital / a do Stáda Wepřůw ge poslal. Posledně gšme
 widěli Kofel / v kterého Krystus Petrowi Bliče dal /
 a za Místodržicýho swého gey wstanowil.

Viněta figurální (Praha 1701).
 Navštívení a pravdivé vypsání těch
 míst v Palestině, které sám Kristus
 ... posvětil (Praha, Tiskárna
 arcibiskupská, fa. Wolfgang
 Wickhart 1701). Závěrečné fol. B2a
 s barokní rozměrnou dřevořezovou
 vinětou (Svatá rodina). Královská
 kanonie premonstrátů na Strahově
 - Strahovská knihovna (Praha),
 sign. BU II 135/1b.

SYNTAXIS
ORNATA,
SEU DE TRIBUS
LATINÆ LINGUÆ
VIRTUTIBUS,
PURITATE, ELEGANTIA,
C O P I A.

In usum Mediæ & Supremæ Gramma-
ticæ classis studiosorum.

Cum Privilegio Sacræ Cæs. Regiæque Majestatis.

TYRNAVIÆ,
Typis Academicis Societatis JESU, An. 1748.

Titulní strana Tiskárny jezuitské (Trnava 1748). Pomey, Franc*ois: Syntaxis ornata seu De tribus latinae linguae (Trnava, Tiskárna jezuitská 1748). Titulní strana s jezuitskou vinětou. Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. EU III 29.

Comparavit

Krátké Vypsání Země České,

aneb

Známost vssech Měst,
Městců, Hradů, Zámků,
a jiných

pamětných Míst, gaž bývalých tak nynějšých
w Českém Království, w Kragině Chebské, a
w Hrabství Kladském se wynacházegjích;

sepsané

od Kněze Jozeffa od S. Víta,
Táborského,

Krádu Paustennjku Bofátu S. Dce Augustyna.

S powolenim královského Kněb Dvážení.

W Praze,

Nákladem Jana Michala Samma, na Malé Straně,

1 7 7 8.

Frane: Brochaska, Ex-Lamin.
Jiří Balzer

Sammovo vydání Táborského topografie (Praha 1778). Táborský od sv. Víta, Josef: Krátké vypsání země české (Praha, s. t. 1778). Frontispis s andílky nadnášejícími českého lva nad panoramatem Hradčan. Titulní strana s nakladatelským signetem Jana Michala Samma (obě rytiny signovány rytcem Janem Jiřím Balzerem vpravo dole). Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. AO X 48.

Impresum

- ustálená forma údajů natištěných na spodní části titulní strany nebo jednolistu
- místo tisku (či vydání) tiskaře, dataci tisku a jméno i adresu nakladatele a knihkupce
- reklamní povaha
- vedlo k odpovědnosti za obsah i kvalitu typografického provedení
- úplná podoba impressa vyžadována od konce 15. století
- z politických či náboženských důvodů některé publikace až do 20. století nesly impresum neúplné či fingované (falešné)

Impresum

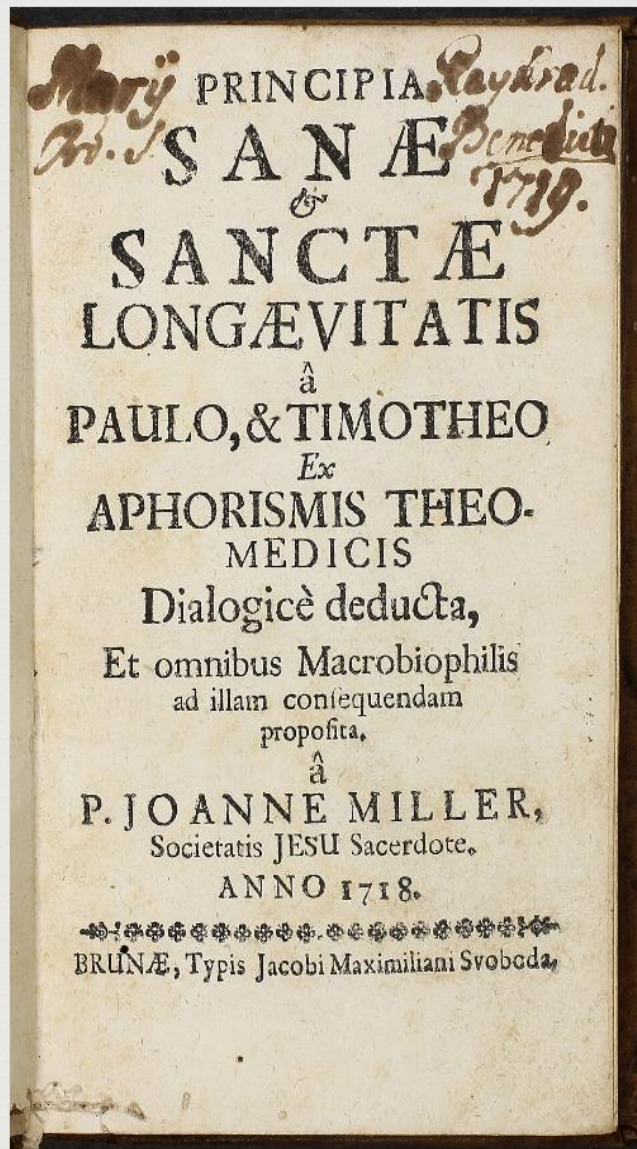

- nejstarší tisky měly impresorské údaje umístěny po vzoru rukopisů do závěrečného explicitu
- první snahy o ukotvení údajů na titulu – 1476 v Benátkách
- forma impresa zůstala stejná až do začátku 19. století
- po industrializaci výroby na titulu zůstal údaj o nakladateli, údaje o tiskaři se přesunuly na rub titulního listu nebo na poslední tištěnou stranu
- nejstarší impresa tištěna menšími písmi, kol. poloviny 16. stol. se ale jména principálů a míst vydání začala zvýrazňovat (verzálkami, červenou barvou)

Impresum

- od zbylých údajů na titulním listě byla impresa oddělována linkou, rubrikou, signetem, titulním dřevořezem nebo vinětou
- impresa zachycují majetkoprávní vztahy, dozvídáme se z nich o úmrtí majitele tiskárny, převzetí dědictví zletilým synem, o působení faktorů apod.
- mnohdy tak doplňují kusý archivní materiál

Marij PRINCIPIA *Laybrad.*
W. S. SANÆ *Benedicti*
1719.

SANCTÆ
LONGÆVITATIS

à
PAULO, & TIMOTHEO

Ex
APHORISMIS THEO-
MEDICIS

Dialogicè deducta,

Et omnibus Macrobiophilis
ad illam consequendam
proposita.

à
P. JOANNE MILLER,
Societatis JESU Sacerdote.

ANNO 1718.

—•••••
BRUNÆ, Typis Jacobi Maximiliani Svoboda,

Typis Jacobi Maximiliani Svoboda

See V. Brit
George Heeger
TRACTATUS
THEOLOGICUS
DE
JURE & JUSTITIA,

IN USUM
THEOLOGORUM OLOMUCENSIVM
CONCINNATUS

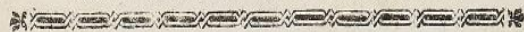
A
P. LEOPOLDO MAUSCHBERGER

E SOCIETATE JESU
IN UNIVERSITATE OLOMUCENSI
THEOLOGICÆ PROFESSORE REGIO,
PUBLICO, AC ORDINARIO,

NEC NON
FACULTATIS THEOLOGICÆ SENIORE.

ANNO A REPARATA SALUTE M. DCC. LX.
CUM LICENTIA ORDINARIÆ.

OLOMUCI,
TYPIS VIDUÆ HIRNLIANÆ, FACTORE MARTINO
FRANCISCO KARLETZKY.

Typis Viduae Hirnlinae, Factore
Martino Francisco Karletzky

Frontispis

- Od 17. století před titulní list zařazována alegoricky nebo dokumentárně pojatá ilustrace výtvarně prezentující obsah knihy nebo formou portrétu zviditelňující autora či jinou osobu spjatou s dílem
- po třicetileté válce se také jednalo o způsob, jak nahradit drahé textové ilustrace jedním obrazem
- převládal mědiryt, ale i dřevořez se držel ještě v 18. století
- v 19. století techniky rozšířeny o dřevoryt, oceloryt a litografii
- formát mohl být větší než formát knihy – pak se frontispis překládal

Frontispis

- orientovány mohly být k titulu obrazem nebo prázdnou rubní stranou
- dřevořez byl montován přímo do sazby, další techniky tištěné z hloubky či z plochy byly vyráběny na zvláštním lisu
- opotřebení tiskové formy frontispisu mohlo vést ke stejným vydáním s různými vyobrazeními
- v našich zemích se f. častěji objevoval u cizojazyčné produkce, která mířila na zahraniční trh, česká produkce prodávaná jen u nás byla bez frontispisu, případně frontispis v některých exemplářích vydání je a v jiných ne

GALILÆI
GALILÆI
LYNCEI, ACADEMIÆ

PISANÆ MATHEMATICI,
SERENISSIMÆ MAGNI-DVCIS HETRVRICÆ
Philosophi & Mathematici Primarij
SYSTEMA COSMICVM:

IN QVO

Dialogis IV. de duobus maximis Mundi Systematibus,
PTOLEMAICO & COPERNICANO,
Rationibus utrinque propositis indefinite disseritur.

Accessit locorum S. Scripturae cum Terræ mobilitate conciliatio.

L V G D V N I,

Sumptibus IOAN. ANTONII HVGVETAN,
viâ Mercatoriâ, ad insigne Sphæræ.

M. DC. XL I.

Frontispis portrétní (Lyon 1641). Galilei, Galileo: Systema cosmicum: in quo dialogis IV. de duobus maximis mundi systematibus, Ptolemaico & Copernicano, rationibus utrinque propositis indefinite disseritur (Lyon, Johann Antonius Huguetan 1641). Frontispis s podobiznou autora od kreslíře a rytce Clauda Audrana st. Jde o druhé latinské vydání původně italského spisu Dialogo sopra i due massimi sistemi (poprvé Firenze 1632), stavícího Kopernikův systém nad ptolemaiovské chápání vesmíru. Antikvariát Meissner (Praha).

MANUALE

Bibliothecae ET Archioiensis
RESPECTIVE

FAVUS MELLIS.
JOANNIS JACOBI
EQUITIS
DE WEINGARTEN,

Sacrae Cæsareæ Regiæque Majestatis Appel-
lationum Consiliarij & ibidem Secretarij.

Warinnen

Verschiedene auß den Appellations - Archiv gezeigte Anmerkungen / und Prajudicata
in fünf Classen vertheilt; und zwar in deren Erstern von denen Königl. Heyn. Appellations-Rä-
then ex Jure Communi, Boemico & Saxonico resolveirte Casus Civiles & Criminales, nebst seinen
ausführlichen Registern, wie auch jeden Kayß. und Königl. Declaratorien und Rescripten. In
der Andern Modus Referendi in genere. In der Dritten / Sectione Primâ Modus Referendi
Gravamina, Civil-Belehrungen / und Mißiven. In der andern Section Modus Referendi Acta
Secundæ Instantiæ, und was deme anhängig / cum Prajudicatis. In Sectione Tertâ Apostoli. In
Sectione Quartâ Rationes decidendi. In der Vierdten Classe, Sectione Primâ Gutachten an
Ihro Kayß. und Königl. Majestät. Sectione Secundâ an dero Königl. Stadthaltern. und Sectione
Tertâ an dero Königl. Böhmis. Cammer, nebst z. Kayß. Patenten. In der Fünfften Classe
Modus Referendi Criminalia, dergleichen Urtheil / Belehrungen und Mißiven / und endlich ein
ausführliches Register aller in der drit. vier. und fünfften Classe enthaltener Sachen / und
so fort lezlich ein besonderer Elenchus Penarum befindlich.

In Verlegung Johann Siegers Buchhandlers in Nürnberg /
Und gedruckt in Prag / bey Johann Carl Benzabeck / 1694.

Frontispis dedikační (Praha–Nürnberg 1694). Weingarten, Jan Jakob: Manuale et respective favus mellis (Praha–Nürnberg, Jan Karel Jeřábek 1694). Na nesignovaném mědirytovém frontispisu autor věnuje knihu císaři Leopoldu I., jedoucím na slunečním voze. Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. CC VI 10.

L.a Pazzia Regina del Mondo.

ΜΟΡΙΑΣ
ΕΓΚΟΜΙΟΝ:
STULTITIÆ
LAUDATIO.

Desiderii ERASMI Declamatio.

EDITIO CASTIGATISSIMA.

LONDINI,
& venit PARISIIS,
Apud BARBOU, via Mathurinensium.

←—————→
M. D C C. L X V.

Frontispis alegorický (London–Paris 1765). Erasmus, Desiderius: Moriae enkomion [gr.]. Stultitiae laudatio ... Editio castigatissima (London–Paris, J. Barbou 1765). Mědirytový frontispis Josepha de Longueila dle předlohy Huberta Franc*oise Gravelota. Antikvariát Meissner (Praha).

Krycí list

- průhledný hedvábný papír s ochrannými či doplňkovými funkcemi
- vlepován zejména k hlubotiskovým přílohám, které chránil např. před otěrem
- mohl obsahovat i natištěnou legendu nebo popisné údaje

Zrcadlo sazby

- potištěná plocha strany, zahrnuje se sem i text pod čarou, nikoliv ale číslování, kustody, marginálie, normy, signatura či záhlaví
- poměr zrcadla k rozměru listů stanovili již tiskaři prvotisků jako jedno ze základních pravidel klasické typografie
- 4 typy zrcadla:
 - jednolitě – vznikající sazbou per extensum
 - členitě – sloupce
 - kombinované ze sloupců a per extensum
 - nepravidelné

Záhlaví

- krátký titulkový text nad zrcadlem sazby
- slouží k rychlejší orientaci čtenáře v textu
- nejprve ručně doplňováno rubrikátorem k rozsáhlejší sloupcové sazbě
- 2 typy:
 - živá záhlaví – měnící se názvy kapitol, dílů a částí (např. u biblických knih)
 - mrtvé záhlaví – neměnné pro celou knihu – zkrácený název díla
- tvorbu záhlaví obstarával sazeč

Záhlaví

- kolem pol. 16. století se záhlaví začala od textu oddělovat linkami
- během 18. a 19. stol. byly v módě jednoduché rámce, či ozdobné záhlavové kartuše

¶ He poure ought not to compare hym self to hym which
 is ryche and myghty / As sayth this fable of a frog
 ge / which was in a medowe / where she aspyed and
 sawe on oye which pastured / She wolde make her self as gre
 te and as myghty as the oye / and by her grete pryde she be
 ganne to swelle ageynste the oye / And demaunded of his chil
 dren yf she was not as grete as the oye and as myghty /
 And theyr children answered and sayd / nay moder / For to
 loke and behold on the oye / it semeth of yow to be nothyng /
 And thenne the frogge beganne more to swelle / ¶ And wher
 the oye sawe her pryde / she thradde and thrested her with his fo
 te / and brake her kely / Therefore hit is not good to the poure to
 compare hym self to the ryche / Wherefore men sayn comynly /
 Swelle not thy self / to thende that thow breste not

¶ Here fynnyshed the second booke of Esop /

¶ And after begynneth the registrye or table of the thyrd booke
 of Esop

Caxtonova anglická verze
 Ezopových bajek (Westminster
 1484). Aesopus: Vita et fabulae,
 angl. (Westminster, William Caxton
 1484). Fol. 53a s bajkou o žábě a
 volovi. Repro: William Caxton 1976

Číslování

- listů, sloupců, stran
- číslovaný text mohl být doplněn o nečíslované strany (přílohy, vyobrazení, prázdné strany na poznámky)
- první číslování v Kolíně nad Rýnem cca 1470
- do poč. 16. stol. zdvojováno s archovou signaturou
- číslice umístovány doprostřed horní části strany
- mohly být doprovázeny textem fol., folio, pagina (někdy umístěným na protilehlé straně)
- aby číslování nezaniklo, bylo číslo obklopováno od 17. stol. tiskařskými ozdůbkami a od sazby oddělováno linkami

Vlys

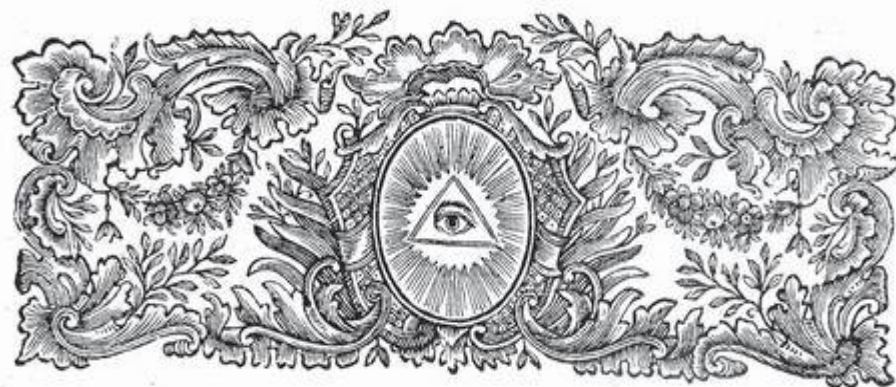

- pojmenování podlouhlého knižního dekoru s estetickou, optickou a částečně i významovou funkcí
- od poč. 16. stol. na jednolistech a v záhlavích exponovaných stran (začátky kapitol apod.)
- charakteristický je ústřední motiv, ze kterého se odvíjí ornament symetricky na obě strany
- buď otisk kompaktního nebo trojdílného štočku (krajní díly vyměnitelné)

Vlys

- v centrální části vlysů byly v 17. stol. oblíbené vázy s bohatými kyticemi
- v 18. stol. se do vlysu dostala groteska (pták klovající hlavu Turka, torza rukou se zdviženým mečem, lvi šplhající po rostlinných úponcích...)
- v módě emblematické výjevy

Tři vlysy 18. století. Zhora Kauschke, Friedrich: *Das gutthätige und danckbare Abela der christ-gelehrten Welt in Teutschland* (Praha, Jiří Laboun st. 1740). Fol. A2a s vlysem nesoucím iniciály pražských tiskařů a tiskáren účastnících se oslav 300. výročí knihtisku.

Monogram řezáče DH je rozložen dole vlevo (D) a vpravo (H). Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. BB I 20/3. Uprostřed Pretlík, Benedikt Josef:

Lingua trium saeculorum ... to jest Vejřečný trojího věku jazyk (Praha, Jan Karel Hraba 1740). Fol. A1a

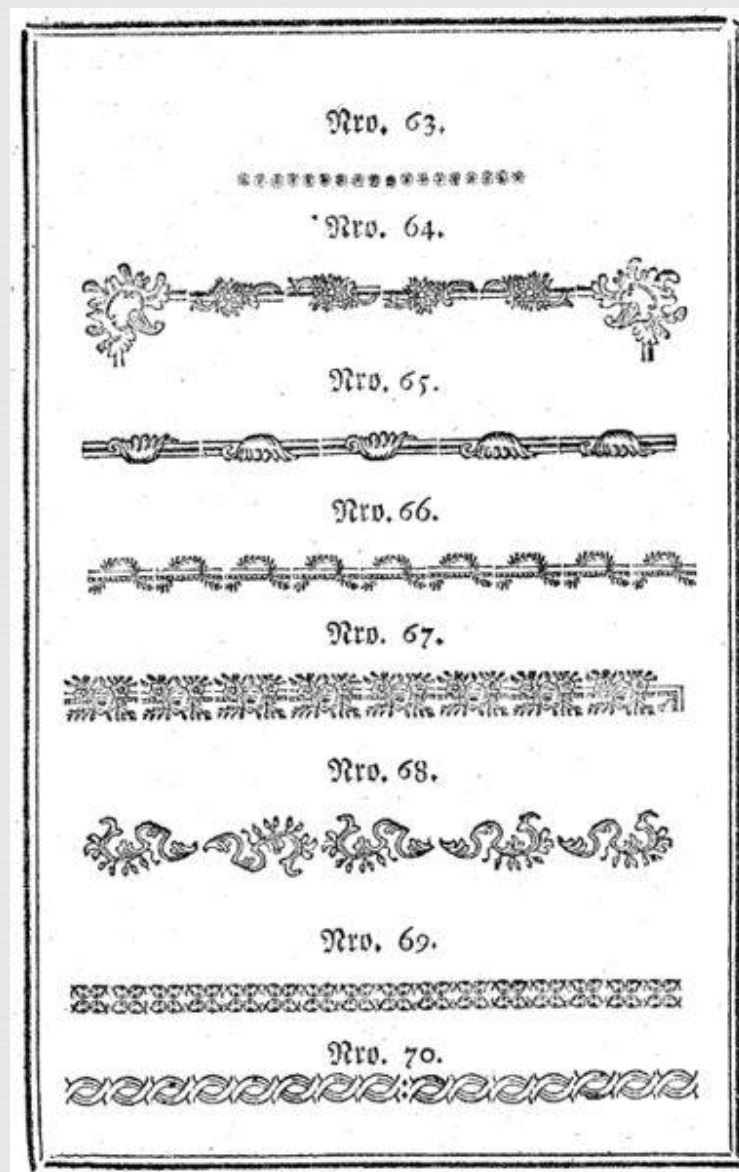
s květinovým vlysem signovaným řezáčem FG dole uprostřed. Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. BB I 20/1. Dole Schweiberer, Johann

Matthias: *Admirabile ... commercium in aqua et igne figuratum* (Praha, Tiskárna arcibiskupská, fa. Jakub Schweiger 1761). Fol. A2a s vlysem, jehož centrálním prvkem je Boží oko. Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. BQ I 80/34.

Linka

- jednoduchý vizualizačně dekorační prvek
- opticky linky zvýrazňovaly číslování a ukončovaly kapitoly
- sloužily k rámování knižního dekoru, čímž zvětšovaly jejich rozměr a účinek na čtenáře
- od 16. století se linky skládaly z různých prvků, v 18. století pak z typografických ozdůbek

Různé typy rokokových linek a tyčí (Praha 1789). Rosenmüller, Karel František ml. (tiskárna): Abdruck derer lateinischen, deutschen, böhmischen, griechischen und hebräischen Schriften, welche in der Rosenmüllerischen Buchdruckerey sich befinden (Praha, Karel František Rosenmüller ml.-dědici 1789). Fol. i4a. Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. AX XIII 13.

Syon se radúg
 Plešeg prozpěwúg,
 O slawný den Sména
 Dnes zwelebúg:
 Až znj winšfowánš,
 W libém prozpjwánš,
 Toho dne slawného,
 Otcě swého.

Strog cti kórunu
 Otcy dobrému,
 Žádeg mnohá léta
 Pánu swému:

Key upřimným srdcem
 Živo buš dlabým časem,
 Opat Wácslaw druhý,
 Otcě milý.

Tak gšau swolila
 W osaudila,
 Milostná nebesa
 Seg ti dala:
 By Wácslaw Dústogný,
 Aždil Tebe, syny,
 Sláwu twau zachowal
 Rozmnožowal.

Komuž nynj
 Wědomá nenj
 Wácslawa o Syon
 Peče, bděnj:
 An množj čest, sláwu,
 Etnau powěst, a chwálu

Zímův tisk Rulíkovy gratulace (Praha 1795). Rulík, Jan
 Nepomuk Josef: Zpěv na den jména ... pana na hoře Sion
 opata ... Vácslava Druhého [Josefa Mayera] při libém hudby
 znění zpravený (Praha, Antonín Josef Zíma 1795). Pag. 2-3.
 Královská kanonie premonstrátů na Strahově - Strahovská
 knihovna (Praha), sign. FK IV 8/10.

Archová signatura

- zavedena v 60. letech 15. stol.
- původně po vzoru rukopisných knih vpisována až k samotnému okraji potištěných archů – při ořezání svázané knihy odříznuta
- 1472 u Johanna Koelhoffa st. již součást stránkové sazby, v roce 1476 stejně použita i v Miláně
- slouží propojení sazečských a knihvazačských postupů pro kompletaci knižního bloku
- sázena na pravý spodní roh, kde byla pro nahlédnutí dostupná i před ořezáním složek
- signovány jen lícové strany první poloviny archu

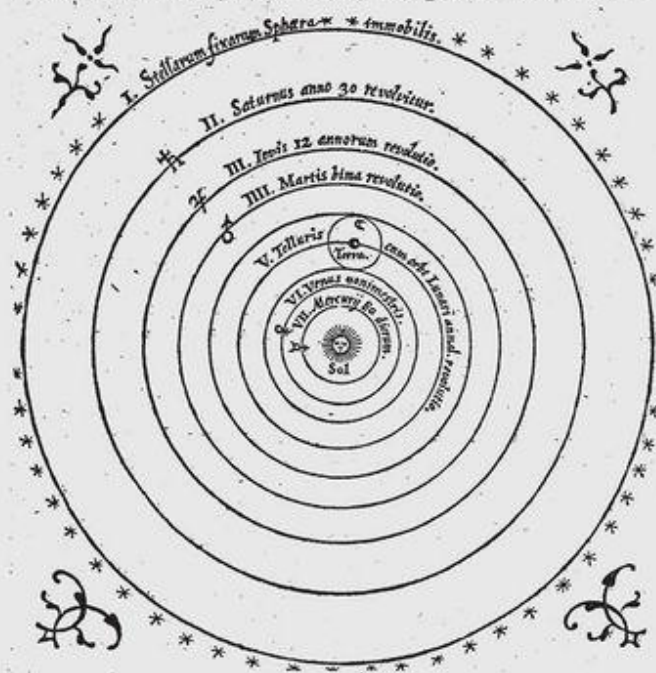
Archová signatura

- nejstarší signatury tvořeny jen arabskými nebo římskými číslicemi
- posléze byly kombinovány prvky abecední a číselné
- písmeno abecedy značilo pro tiskárnu arch a pro knihvazače pořadí složky v knižním bloku
- číslice ukazovala pořadí listu ve složce
- v 50. letech 19. stol. ruční skládání archů nahradil falcovací a kompletovací stroje, signování archů ztratilo smysl
- bylo nahrazeno archovými značkami – tištěny v podobě černých obdélníčků na knihařských lomech archů – byly-ly archy strojem sneseny správně, značky složek tvořily souvislou černou diagonální linku

REVOLVTIONVM LIB. I' 27

30 anno suum complet circuitum. Post hunc Iupiter duodecennali
 revolutione mobilis. Deinde Mars, qui biennio circuit. Quartum
 in ordine annua revolutio locum obtinet, in quo terram cum orbe

lunari tanquam epicyclo contineri diximus. Quinto loco Venus
 nono mense reducitur. Sextum denique locum Mercurius tenet,
 octuaginta dierum spacio circumcurrens. In medio vero omnium
 refidet Sol. Quis enim in hoc pulcherrimo templo lampadem hanc
 in alio vel meliori loco poneret, quam unde totum simul possit il-
 luminare? Siquidem non inepte quidam lucernam mundi, alij men-
 tem, alij rectorem vocant. Trimegiftus *visibilem Deum*, Sophoclis
 Electra *intuentem omnia*. Ita profecto tanquam in folio regali Sol
 refidens

Solis uerum nomen
 seu attributa.

Třetí vydání Kopernikovy Astronomie (Amsterdam 1617). Kopernik, Mikołaj: Astronomia instaurata libris sex comprehensa, qui De revolutionibus orbium coelestium inscribuntur [com. Nikolaus Müller] (Amsterdam, Willem Janssonius 1617). Dřevořezové schéma na pag. 21. Antikvariát Meissner (Praha)

Bordura

- druh knižního dekoru užívaný od konce 70. let 15. stol.
- reprodukována kompaktním štočkem, jehož středová partie mohla být kvůli sazbě textu buď snížena nebo zcela vyříznuta
- sloužila nejprve k optickému zdůraznění dedikace a předmluvy
- posléze byla vyhrazena titulní straně
- vazba mezi obrazem a textem byla velmi volná
- na ústupu od 17. století ve prospěch nastupujícího frontispisu

Bordura

- 2 typy:
 - starší typ s pravoúhlou konstrukcí, zasahovala až k okrajům
 - mladší typ s nepravoúhlou kompozicí, která byla umístěna ve volném prostoru titulní strany = kartuše tvořící plastický štít
- v Českých zemích první užití cca 1521, plavající bordura se prosadila až v době rudolfinské umělecké generace

Ratdoltův tisk (Venezia 1477) jako jeden ze zdrojů Morrisovy typografie (London 1892). Vlevo Appianus: Historia Romana (Venezia, Erhard Ratdolt 1477). Fol. 2a s počátkem předmluvy, iniciálou A(Ppiani) a rozvilinovou bordurou pořízenou dřevořezem bílé linie. Vpravo Morris, William: The Golden Legend (London, Kelmscott Press 1892). Fol. 2a s počátkem předmluvy, iniciálami T(He) a A(S) a rozvilinovou bordurou pořízenou dřevořezem bílé linie. Oba snímky repro: Muzika 1963

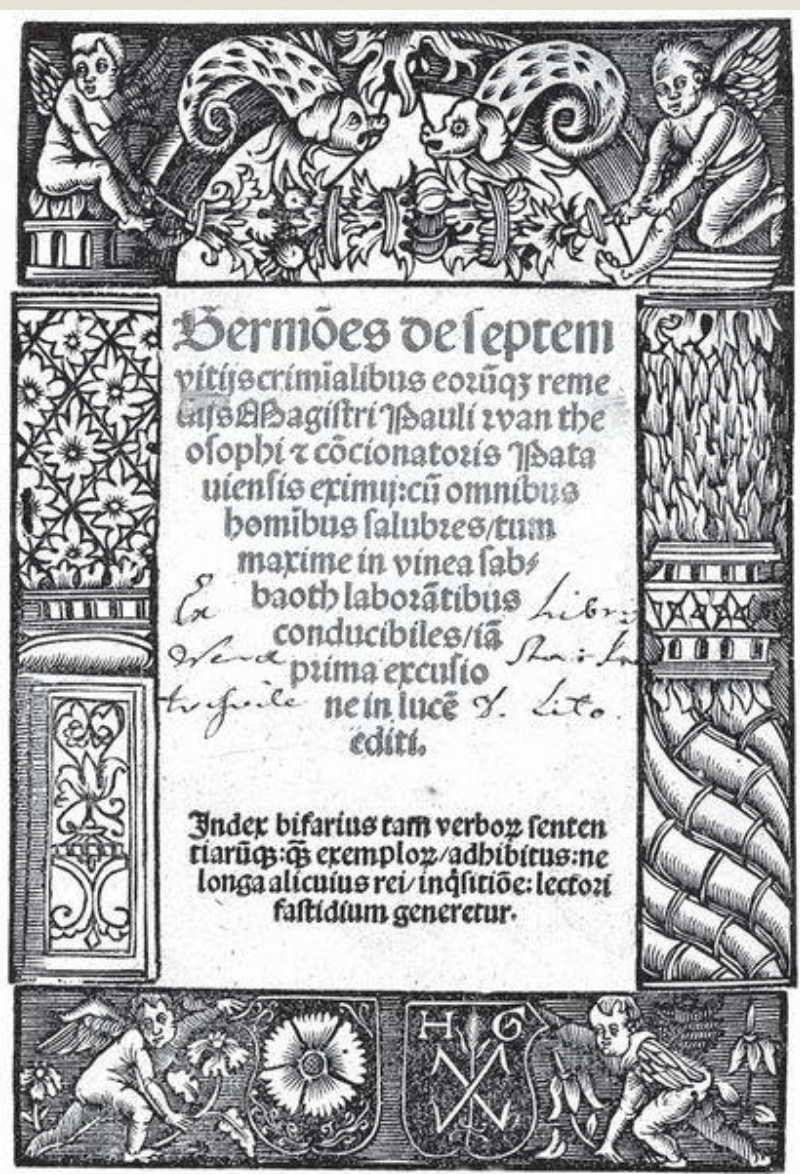

Architektonická „plavající“ bordura (Venezia 1605). Chiabrera, Gabriello: Rime ... parte prima (Venezia, Sebastian Combi 1605). Titulní strana prvního dílu v poměrně symetrické architektonické borduře s tiskařovým signetem. Antikvariát Meissner (Praha).

Rám

- druh knižního dekoru sloužící v různých stylových proměnách k optickému zdůraznění titulní strany, ilustrace anebo textových stran díla
- vzniká sestavováním dílčích typografických prvků
- 2 typy
 - starší vznikl spojením štočků samostatných lišt
 - mladší, komponovaný typ, byl pořizován sazbou a užívaly se na něj jednoduché linky, linky z perlovce, krátké ornamentální segmenty a typografické ozdůbky

Variabilní rám Heinricha Grana (Hagenau 1514). Wann, Paul: Sermones de septem vitiis criminalibus eorumque remediis (Hagenau, Heinrich Gran 1514). Červeno-černá titulní strana rámovaná čtyřmi segmenty (vespod Granův signet). Antikvariát Meissner (Praha)

Palmův spisek Skrejše zlatá (Praha 1612).
Palma Močidlanský, Sixt: Skrejše zlatá Boha nejvyššího s rozjímáním pobožným žalmu 90° (Praha, Sixt Palma Močidlanský 1612). Titulní strana (architektonický rámeček z ozdůbek, dřevořez krále Davida a dva andělé nesoucí Palmův tiskařský signet). Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. BU IV 33/1.

Iniciála

- velikostí, tvarem, pozadím a barvou zdůrazněné písmeno stojící na počátku myšlenkově uzavřené pasáže
- část tiskařů od poslední třetiny 15. stol. cíleně spolupracovala kreslíři a řezáči
- bylo ale možno nakupovat sady iniciál
- Posléze byly iniciály tištěny spolu s pozadím (kartuší, klišé), které neslo obraz, existovaly i tzv. mluvící iniciály (námět obrazu korespondoval s písmenem, které doprovázel)
- nadstandardní prostor měla iniciála v tiscích jednoty bratrské

Iniciála

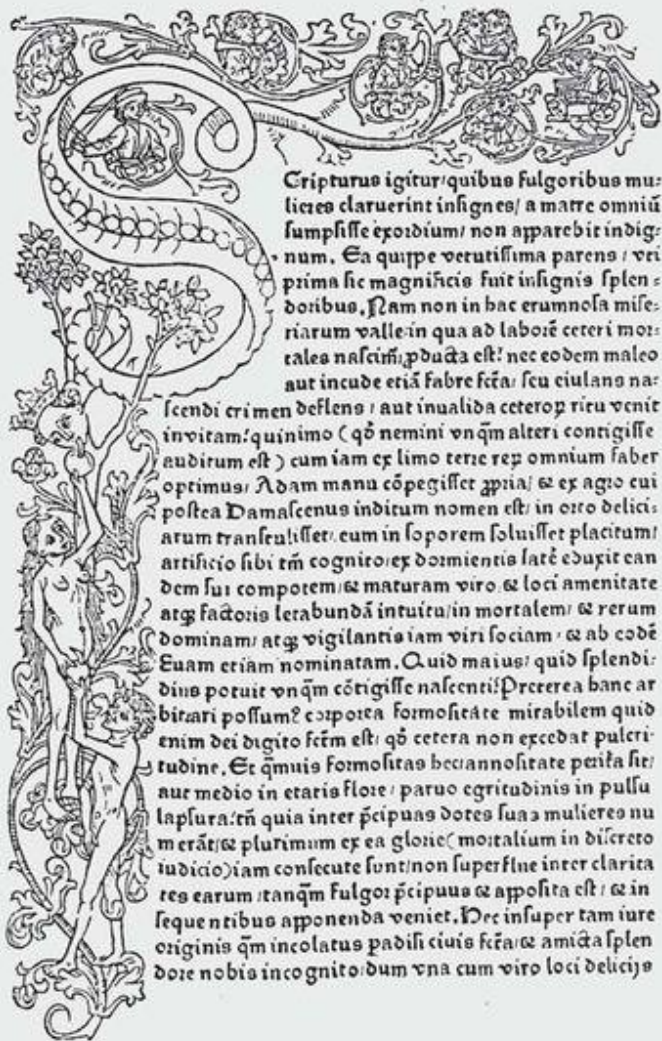

- baroko žádnou proměnu iniciál nepřineslo, většina tiskáren si vystačila se starším materiálem
- 18. století charakterizoval stylově i teritoriálně odlišný vývoj
 - francouzský knihtisk prezentoval architektonické motivy s karyatidami
 - německý knihtisk používal k výzdobě levné a běžně dostupné typografické ozdůbky, které seskupením imitovaly arabesku

Iniciála

- dochází k intenzivnějšímu propojení litery a výtvarnému plánu pozadí
- následně ale došlo zcela k odpoutání litery a zadního plánu – obě složky začaly fungovat nezávisle – majuskule vyznačovacího písmena pluje v prostoru a vyměnitelné klišé rokajového či florálního ornamentu bylo k její levé straně přiřazeno mechanicky
- 19. století výzdobu kolem iniciály zavrhuje úplně

Cripturus igitur quibus fulgoribus mulieres claruerint insignes / a matre omnium sumpsisse exordium / non apparebit indignum. Ea quippe veritissima parens / veri prima sic magnificis fuit insignis splendoribus. Nam non in hac erummosa miseriarum valle in qua ad laborem ceteri mortales nascuntur / producta est / nec eodem maleo aut incude etiam fabre facta / seu ciuilans nascenti crimen deflens / aut inuoluita cetero perire uenit in uitam / quinimo (quod nemini unquam alteri contigisse audirum est) cum iam ex limo terre rex omnium faber optimus / Adam manu contigisset propria / ex agro cui postea Damascenus inditum nomen est / in orto deliciarum transeuisset / eum in soporem soluisset placitum / artificio sibi tamen cognito / ex dormientis latere eduxit eandem suam comitem / et maturam uirum / et loci amenitate atque factoris lerabundam intuitu / in mortalem / et rerum dominam / atque vigilantis iam uiri sociam / et ab eodem eam etiam nominatam. Quid maius / quid splendidius potuit unquam contigisse nascenti / Preterea hanc arbitari possumus / ex ipsa formositate mirabilem quidem enim dei digito factam esse / quod cetera non excedat pulchritudine. Et quomuis formositas hec / annositate perita sit / aut medio in etatis flore / paruo egritudinis in pulsu lapsura / tamen quia inter precipuas dotes suas mulieres numerantur / et plurimum ex ea gloria mortalium in discretio iudicio iam consecute sunt / non superflue inter claritates earum / tanquam fulgor precipuus et apposita est / et in sequentibus apponenda ueniet. Hoc insuper tam iure originis quam incolatus paradisi ciuis facta / et amica splendore nobis incognito dum una cum uiro loci deliciae

Lišta Mistra ulmského Boccaccia (Ulm 1473).
Boccaccio, Giovanni: De claris mulieribus
(Ulm, Johann Zainer 1473). Fol. 3b s lištovou
iniciálou S(Cripturus) v podobě hada z ráje,
Evy a Adama. Repro: Schramm 1923.

ORATIO.

Iqua in communis felicitatis tum
 confervationem, cum incre-
 mentum nata, conjurataque ci-
 vilis societas emolumentò, me-
 ritis, pretiò, splendore, digni-
 tate cæteris eminere obtinuit:
 principem certè sibi locum ci-
 tra arrogantiae noxam vendica-
 verit origine sui Nobilissima, legibus ordinatissima,
 ingeniis florentissima, annis gravissima, titulis quàm
 plurimis æstimatissima, Cæsarea, Regiæque Respubli-
 ca Nostra Literaria, SENATUS, POPULIQUE A-
 CADEMICE. Hæc cæli fiderei Ectypon, Paradisi
 forma, potissimum Patriæ Præsidium, hæc Delos hu-
 manissima.

A 2

Am-

Dvě verze Rosenmüllerova signetu (Praha 1740–1741). Vlevo Dvořák z Boru, Jan Václav: Apollo olim Admeti regis tutela, ... sive Artium liberalium, scientiarumque studium artis typographae beneficio (Praha, Karel František Rosenmüller ml. 1740). Fol. A2a s tiskařským signetem rytým Michaelem Heinrichem Rentzem a s iniciálou S(Iqua) kreslenou monogramistou IBG (Apollo trůnící v oblacích). Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. BB I 20/2. Vpravo Rosenmüller, Karel František ml. (adr.): Als ... Herr Carl Franz Rosenmüller ... Anno MDCCXLI. den 25. Martii zum königlichen Hof=Buchdrucker allergnädigst declariret (Praha, Karel František Rosenmüller ml. 1741). Fol.) (2a s tiskařským signetem řezaným J. Selzamem a s iniciálou S(O sucht). Při sazbě této akcidencie byla promíchána písmena švabachová i frakturová. Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. BC I 55/44

(*)

Sucht mit neuen Glückes-Rosen/
 Hochwerther Rosenmüller! Die
 Des Himmels Güte liebzukosen
 Und schenkt Dir eine neue Zier?
 So laß von Deinen eignen Schrifften
 In diesem höchst-vergnügten Tag,
 Dir ein dergleichen Denkmahl stifften,
 Das einst die Nachwelt ehren mag.
 Man sieht im Sohn den Vater (1.) leben
 Der seiner Eltern Zierde war,
 Dem man den Lob-Spruch einst gegeben:
 Er stell Weleslawinen (2.) dar;

(2)

Den

(*) SYMBOLUM CAROLO-ROSENMÜLLERIANUM.

(1.) Sein Vater war Herr Carl Franz Rosenmüller, welcher die noch bis jetzt florirende Rosenmüllersche Buchdruckerey Anno 1705. ganz von neuem aufgerichtet.
 (2.) Als selbiger Anno 1727. den 9. Julii im 49. Jahr seines Alters an einem Schlag-Fluß zu Tobylitz in der Paad-Cur verstarb, fertigte ihm zu Ehren der gelehrte und mehr als zu bekante Herr Graf von Frankenstein p. m. nachfolgendes Epicedion:

Herr Karel Rosenmüller Den saudný ocelávní/
 Had n jma mnoho Weleslawi seletu nepřítimá;
 Powiá pát Osměno geho Potomkum připomíná/
 Rýkane: Ten byl drubý Danyel Adam z Weleslawyna.

Welches in Deutscher Sprache heißt:

Carl Rosenmüller wart' hier auf den jüngsten Tag,
 Den jeder Patriot nicht gung bekennen mag,
 Doch Fama stellt den Ruhm der späten Nachwelt dar,
 Daß Er der andere Weleslawina war.

Dvě verze Rosenmüllerova signetu (Praha 1740–1741). Vlevo Dvořák z Boru, Jan Václav: Apollo olim Admeti regis tutela, ... sive Artium liberalium, scientiarumque studium artis typographae beneficio (Praha, Karel František Rosenmüller ml. 1740). Fol. A2a s tiskařským signetem rytým Michaelem Heinrichem Rentzem a s iniciálou S(Iqua) kreslenou monogramistou IBG (Apollo trůnící v oblacích). Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. BB I 20/2. Vpravo Rosenmüller, Karel František ml. (adr.): Als ... Herr Carl Franz Rosenmüller ... Anno MDCCXLI. den 25. Martii zum königlichen Hof=Buchdrucker allergnädigst declariret (Praha, Karel František Rosenmüller ml. 1741). Fol.)(2a s tiskařským signetem řezaným J. Selzamem a s iniciálou S(O sucht). Při sazbě této akcidencie byla promíchána písmena švabachová i frakturová. Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. BC I 55/44

Veduta

- zobrazení města či krajiny z čelného, často vyvýšeného pohledu nebo z ptačí perspektivy
- pocit prostorové hloubky dodává figurální stafáž v popředí
- kresebně přesné veduty již z 2. pol. 15. stol.

Čáslavského veduta Kutné Hory (Praha 1675).
 Kořínek, Jan: Staré paměti kutnohorské (Praha, Jiří Černoš 1675). Tabule za pag. 30 signovaná pod legendou vpravo dole dvojverším „to mile vlasti winssowal když kupr ryl a fformowal G. Ciaslawsky 1674“. Antikvariát Meissner (Praha).

Ilustrace

- v širším slova smyslu postihuje kompletní výtvarnou složku, tedy i dekor
- častěji se však vztahuje jen na doprovodný obraz
- explicitnější vazba mezi textem a ilustrací
- dle žánru, způsobu provedení a čtenářské orientace – 2 typy:
 - ilustrace krásné literatury – poukazuje k něčemu v textu a literární dílo umocňuje výtvarným zážitkem; ke knižní předloze vytváří volnou výtvarnou paralelu
 - vědecká ilustrace – popisná názornost, poukazuje k objektu reálně existujícímu mimo text

Ilustrace

- tvůrčí prostor tiskárny formovaly ekonomické a technické možnosti
- před rokem 1500
 - dřevořez, který prodražoval tisk knihy méně než mědiryt
 - výhradně lineární charakter a bez ohledu na místo vzniku se neobjevují žádné stylové rozdíly
- 16. stol.
 - námětové a stylové rozrůznění
 - stále přetrvává vliv starší tištěné produkce a ohlasy rukopisů (zejména ve francouzských iluminovaných hodinkách)
 - i u dřevořezu se objevuje dynamika a kresebný realismus
 - na českém území štrasburské vzory, pro naše území je typická anonymita autorů, známe cca 40 značek a dalších cca 30 jich souvisí jen s ivančicko-kralickou tiskárnou

Ilustrace

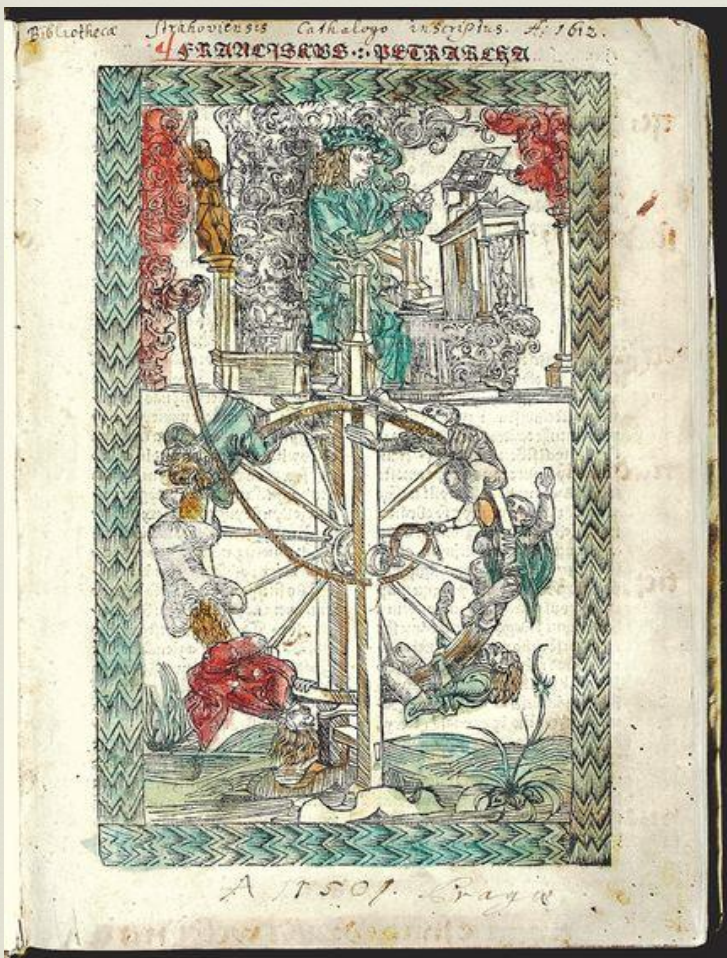

➤ 16. stol.

- renesanční ilustraci obecně poznamenala diferenciací žánrů
- nastupuje nový prvek ilustrace - na rozdíl od doposud hegemonní ilustrace náboženské v něm dominuje prvek poznávací a informační, kdežto estetické cíle až na výjimky (Václav Hollar, Maria Sibylla Merianová) ustupují do pozadí
- kvalita domácí výroby je diferencovaná podle jazyka cílové skupiny čtenářů

Monogram IS v Hájkově Kronice (Praha 1541). Hájek z Libočan, Václav: Kronika česká (Praha, Tiskárna severinsko-kosořská 1541). Fol. 5a Krok s dcerami Kazi, Tetou, Libuší a vesničany (prostoupené iniciály IS vlevo dole). Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. AO II 23.

Kolo Štěstí na českém vydání Petrarky (Praha 1501). Petrarca, Francesco: Kniehy dvoje o lékařství proti Štěstí a Neštěstí (Praha, Tiskař Pražské bible 1501). Celostranný, amatérsky kolorovaný titulní dřevořez na fol. 1a (tvůrce se zdá být totožný se štrasburským ilustrátorem Pána rady 1505). V horní části je zpodoběn Petrarca jako humanistický literát sedící u písařského pultu. Níže rozpracovaný antipodní motiv se týká proměnlivosti a pomíjivosti lidského údělu. Úděl je alegorizován kolem pohybujícím šesti postavami. Kolo, ovládané z oblaku všemohoucí rukou, některé osoby střídavě vynáší a jiné zase dočasně ponižuje. Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. DR III 4.

Womes

Avena.

Habern.

Monogram GS v Mattioliho českém Herbáři (Praha 1562). Mattioli, Pierandrea: Herbář jinak Bylinář [trad. Tadeáš Hájek z Hájku] (Praha, Jiří st. Melantrich z Aventinu 1562). Detail fol. 89a vyobrazení ovsa (vlevo dole monogram GS s řezáčským nožem). Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. AH II 4.

Ilustrace

➤ 17. stol.

- již v závěru 16. století se přežila pozdně renesanční manýristická kniha a slábly vyjadřovací schopnosti dřevořezu ve srovnání s mědirytem a leptem
- tisk z hloubky ale výrobu prodražoval, cykly rytých ilustrací byly spíše nadstandardem
- nedostatek knižních grafiků
- Callot, Rubens a Hollar ve své spolupráci s tiskárnami byli spíše ojedinělými
- potřeba „výzdoby“ byla uspokojena vznikem frontispisu
- výjimku tvořily obrazové parafráze bible s pouhým textovým mottem, které tak v podstatě navazovaly na blokové knihy

Ilustrace

➤ 17. stol.

- útlum ilustrace krásné literatury a lidových náboženských tisků v 17. a 18. stol.
- naopak ve stejné době stoupal zájem o vydavatelsky dražší obrazové publikace naučné
- repertoár barokní ilustrace rozmnožovaly četné náboženské a světské slavnosti (barokní světská literatura propagující a oslavující korunovace a další státnické akty byla státem dotovaná)

Portrét Karla Škréty mezi umělci Sandrartovy Teutsche Academie (Nürnberg 1675). Sandrart, Joachim von: Teutsche Academie der Bau-, Bild- und Mahlerei-Künste (Nürnberg, Michael Endter-Johann Friedrich Endter 1675–1680). První svazek (1675), tabule za pag. 356: portrétovaní Michel Le Blon, Egidius Sadeler ml., Georg Petel, Matthäus Merian st., Harmensz Rembrandt van Rijn a vpravo dole Karel Škréta. Mědiryt Philippa Kiliana dle kresebné předlohy Joachima von Sandrarta. Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. AY XI 5.

Böhmerův Triumfus (Augsburg 1725). Böhmer, Anton: Triumphus novem seculorum imperii Romano-Germanici (Augsburg, Johann Jakob Lotter 1725). Frontispis s triumfálním průvodem Karla VI. (signatura kreslíře Petera Schubarta von Ehrenberg vlevo dole, rytec Johann Andreas Pfeffel st. signován vpravo dole). Antikvariát Meissner (Praha).

Ilustrace

➤ 18. stol.

- po celé Evropě vývoj pod vlivem Francie
- paralelně s velkými portrétními a emblematickými cykly, slavnostními publikacemi a biblickou ilustrací ožil zájem o knižní dekor, v němž se umělec realizoval svobodněji nežli v ilustraci vázané na text
- po polovině 18. století se však kresebný senzualismus rokokové ilustrace vyčerpал a na jeho místo nastoupilo nehybné antikizující tvarosloví tvořící moralistní literaturě jen výtvarnou kulisu

ARGOMENTO

*Manda a Tortosa Dio l' Apote, u poi
 Co'ffido aduna i Principi Cristiani:
 Quivi concanti que' famosi Eroi
 Lui Duce fan degli altri Capitani
 Quinci esli pria vuol rendere i suoi
 Sotto l' insegna, e poi gl' invia ne puani
 Ch' a Sion vranno in tanto di Giudea
 Il Re si turba alla novella rec.*

CANTO PRIMO.

I.

ANTO l'armi pietose, e'l Capitano,
 Che 'l gran sepolcro liberò di

CRISTO.

Molto egli oprò col fenno e con
 la mano;

Molto soffrì nel glorioso acquisto:

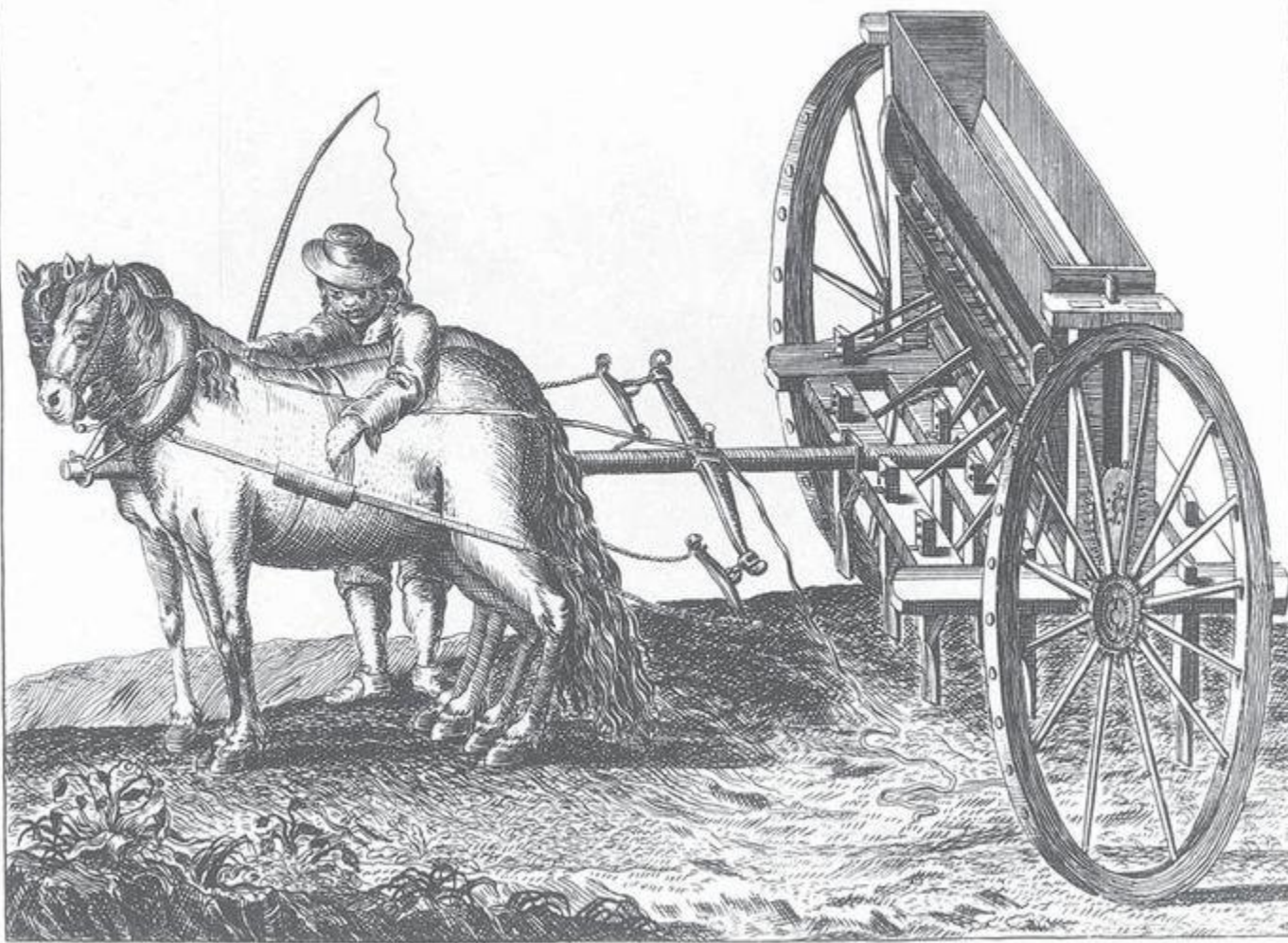
E invan l'Inferno a lui s'oppoè; e invano
 S'armò d'Asia e di Libia il popol misto:
 Che 'l Ciel gli diè favore, e sotto ai fanti
 Segni ridusse i suoi compagni erranti.

(1)

Tassův epos s Piazzettovými ilustracemi (Venezia 1745). Tasso, Torquato: Le Gerusalemme liberata (Venezia, Giambattista Albrizzi 1745). Pag. 1 se záhlovovou vinětou a počátkem textu. Antikvariát Meissner (Praha).

Tassův epos s Piazzettovými ilustracemi (Venezia 1745). Tasso, Torquato: *Le Gerusalemme liberata* (Venezia, Giambattista Albrizzi 1745). Pag. 1 se záhlovovou vinětou a počátkem textu. Antikvariát Meissner (Praha).

Mehlerova
novotářská příručka
o českém
zemědělství
(Dresden 1795).
Mehler, Johann Josef:
Der Ackerbau des
Königreichs Böhmen
(Dresden,
Waltherische
Hofbuchhandlung?
1795). Anonymně
rytá tabule 24
s novým secím
strojem. Antikvariát
Meissner (Praha).

žánry

- k rozšíření žánrů došlo v 16. stol.
- daný žánr ovlivňoval podobu knihy – titulní list, ilustrace

Biblické tisky

- nejstarší vrstvou tzv. blokové knihy
- od pol. 15. stol. vydávána úplná znění vulgáty
- před rokem 1500 tištěny překlady do národních jazyků
- v 16. stol. např. na německém území více než 190 vydání bible v národním jazyce
- součástí biblická ilustrace, mnohdy obrazové knihy
- proud pietismu v 2. pol. 17. stol. posílil význam obrazové bible jako rodinné knihy
- V Anglii na tuto módu reagovala Václavem Hollarem částečně ilustrovaná *The Bible* (Cambridge, 1659-1660)

Biblické tisky

- v 18. stol. zeslábl zájem o obrazová alba, ale biblická ilustrace zůstala dále nosným prvkem knižní kultury
- francouzská biblistika dosáhla vrcholu v latinsko-francouzské 32 dílné *La Sainte bible* (Paris 1682-1700)
- v Německu v 18. stol. vyšlo velké ilustrované vydání Lutherovy bible v Tübingen 1730 a dětská ilustrovaná *Kleine historische Bilder-Bibel* v Norimberku t.r.

Biblické tisky

- v Čechách první úplná bible vyšla v r. 1488 u Tiskaře Pražské bible (zároveň 1. tištěná bible ve slovanském jazyce), tisk je východiskem pro tzv. Benátskou bibli (Benátky 1506)
- zmodernizovaný text vyšel v tzv. severinkách (Praha 1529 a 1537)
- 1540 bible Norimberská – zakázka v Norimberku nesměla být předražená a tak ilustrační doprovod vznikal nepůvodně a byl značně nesourodý
- 5 vydání tzv. melantrišek (Praha 1549-1577)
- šestidílní bible Kralická (1579-1594)

Biblické tisky

- Bible česká (zvaná svatováclavská, Praha 1677-1715), tištěna u pražské jezuitské tiskárny, jediná tiskárna, která byla v dané době schopná se takové zakázky ujmout
- Bible Durychova-Procházková či také Císařská – dle nařízení Marie Terezie vypravena jako široce dostupná, levná kniha bez ilustrací
- 3 vydání Bible české tzv. Hallské byly vydány v letech 1722, 1745, 1766 pro potřeby českých exulantů v cizině, vychází z textu Bible Kralické
- z téhož textu vychází také tzv. Bible Prešpurská (Bratislava 1787, 1790, 1795 a 1808)

Modlitební knihy

- soubor kanonizovaných modliteb
- oddíly modliteb ranních, večerních, ke svátosti oltářní, ke sv. Trojici, ke Kristu a zpovědi
- specializované knihy pro modlitby v době nemoci, umírání, za mrtvé či poutnické modlitby
- čeští autoři zvládali potřeby domácího publika pokrýt domácí tvorbou, částečně ale i překlady, zejména u nekatolické produkce

Modlitební knihy

- v baroku ožil prototyp středověkých modlitebních knih - soubory sestavené německými cisterciáčkami sv. Gertrudou a Mechtildou a sv. Brigitou
- na přelomu 17. a 18. století patřil k nejvydávanějším autorům německý kapucín Martin z Cochemu

Modlitební knihy

- některé knihy vypraveny reprezentativním způsobem
- obecně většinou cenově dostupné zboží příručního formátu a s ilustrací v podobě dřevořezu/ů
- na druhou stranu nejnižší vrstvy obyvatelstva nedisponovaly tištěnými modlitebními knihami, ale pouze jejich rukopisnými opisy

Kázání

- nejužívanější žánr náboženské literatury s věroučným, mravoučným nebo výchovným posláním
- impuls k silnému rozvoji dala reformace, zejména Luther a P. Melanchthon
- vrcholu bylo dosaženo v baroku
- z domácí produkce tiskem výrazněji rozšířeny jen promluvy Jana Husa

Kázání

- od Bílé hory monopol autorství převzali řádoví kazatelé, zejména dominikáni, jezuité, premonstráti a františkáni
- jejichž promluvy byly vydávány česky, německy a latinsky, případně v několika jazykových verzích zároveň
- barokní kázání často těžilo z legendistiky
- jednotlivá kázání měla většinou vynikající typografickou úroveň a dřevořezovým dekorem
- výrobu platil obvykle autor

Kázání

- tisky se pořádaly do slavnostních, často výpravných ilustrovaných sborníků
- specifické byly příležitostné promluvy, např. při významných událostech
- pohřební kázání měla typizovaný titulní list

Katechismus

- schéma bez ohledu na konfesní příslušnost obsahovalo výklad víry, výklad kréda, články o sv. Trojici, desateru a svátostech a základní modlitby
- součástí byly též pasáže o hříchu a posledních věcech člověka
- rozsah byl dán počtem otázek a šíří odpovědi
- první vydání 1528/1529 v Německu, nejčastější Lutherovy katechismy v různých jazycích
- celoevropsky užívaný katechismus sestavil jezuita Petr Canisius (první vydání 1554)
- některá vydání skloubena s cyklem ilustrací, které nahrazovaly text

Knížky lidového čtení

- souhrnné označení literatury směřující k zábavě, výchově a poučení nejširších čtenářských vrstev ve městě i na venkově
- až do konce 18. stol. osvědčené knihkupecké zboží
- velké množství reedic napříč tiskárnami, mnohdy přebíráno vč. původního impresa
- původně produkce téměř všech tiskáren, v rámci vyhraňování nakladatelských programů 18. a 19. stol. se vydání monopolizovalo zejména v regionech – nejznámější tiskárny byly v Hradci Králové, Jihlavě, Jindřichově Hradci, Litomyšli, Skalici, Táboře a v Praze v České expedici u Kramera

Knížky lidového čtení

- titulní strany zdobeny dřevořezem, který byl spíše reklamní než ilustrační
- fádni repertoár štočků pro textovou ilustraci koloval mezi jednotlivými tiskárnami
- obsahově se jedná o historie či kroniky, které v 15. století procházely adaptačním procesem
- obohacení přinesly Boccaciovy povídky, německá grobiánská a čertovská literatura
- baroko mnoho nových témat nepřineslo, knihy určené původně pro měšťanstvo však dále zlidověly a pronikaly k venkovskému publiku

Kramářské tisky

- fenomén z pomezí lidové slovesnosti a umělého písemnictví rozvíjející se během 17.-19. století jako samostatná odnož publicistické literatury
- dobou největšího rozkvětu bylo 18. století, kdy do písní proniká vliv galantní rokokové poezie
- takřka 60% kramářské zpěvní produkce má ráz duchovní písně

Dizertace

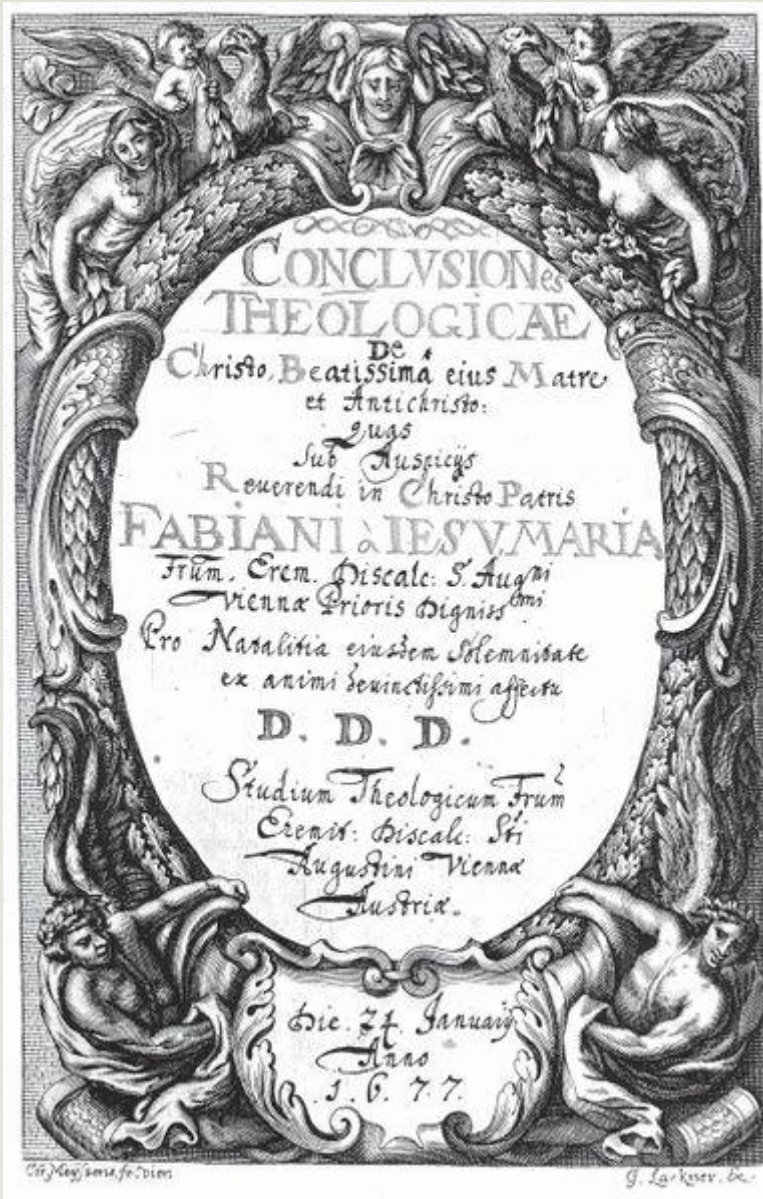

- vědecko-literární obhajoba konaná jako podmínka k dosažení akademické hodnosti na univerzitě nebo k získání absolutoria na řádových učilištích benediktinů, dominikánů, cisterciáků či premonstrátů
- obhajoba se konala veřejně v latinském jazyce
- od 80. let 16. stol. do 2. pol. 19. stol. šířeny ve formě brožovaných tisků

Dizertace

- veřejný a reprezentační charakter rozpravy kladl zvýšené nároky na výtvarné zpracování ohlášek
- mezi 1/3 17. stol. a 2. pol. 18 stol. mohly mít též podobu uměleckého grafického jednolistu

Meysensova kartuš zdobící teze k řádové disertaci (Wien 1677). Fabianus a Jesu Maria: Conclusiones theologicae de Christo ... et Antichristo ... Studium theologicum fratrum eremitorum discalceatorum sancti Augustini Viennae Austriae (Wien, Georg Lackner 1677). Titulní strana s kartuší kreslenou a rytou Cornelisem Meyssem (signatura vlevo dole) a tištěnou Georgem Lacknerem (signatura vpravo dole). Titulní text je do kartuše černo-zlatě vepsán (stejně tak provedeno u všech čtrnácti následujících tezí). Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. BJ V 23/4.

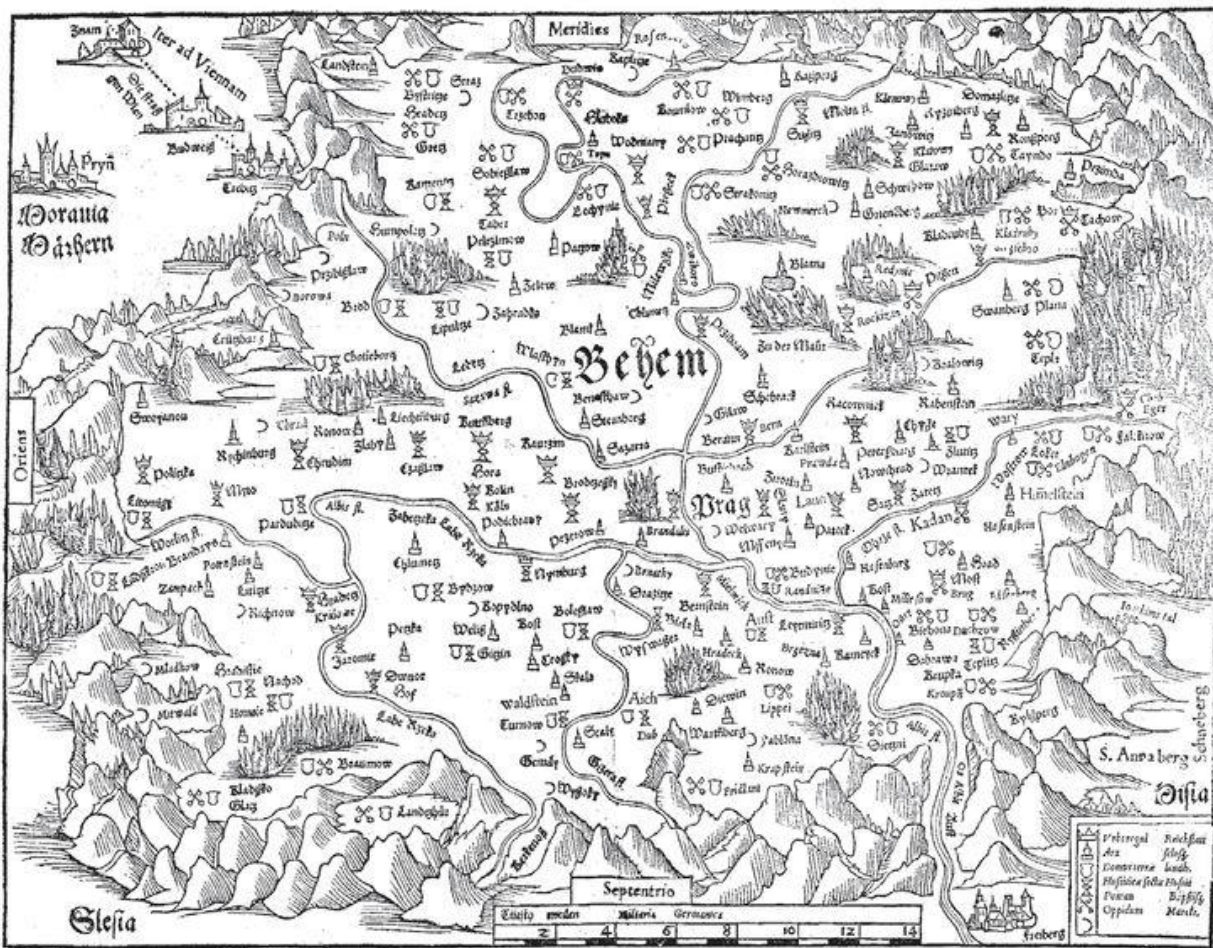
Ohláška univerzitní disertace s tezemi (Augsburg 1735). Theses ex universa philosophia quas subarchatae Deo sponsae Virgini et Matri parenti intemeratae Mariae Sine labe originali conceptae hyperdulica devotione dicatas in ... Universitate Carolo-Ferdinandea Pragensi praeside ... Patre P. Ioanne Paleczek e# Societate Iesu ... In Magna aula Carolina publice propugnandas suscepit ... Ioannes Lhotsky Bohemus Zebracensis, AA. LL. et philosophiae baccalaureus, metaphysicae et ethicae-historiae auditor. Anno MDCCXXXV. mense ... die ... horis ... meridiem consvetis (Augsburg, Gottlieb Heiss st.. 1735). Mezzotintový obraz Immaculaty kreslil Johann Holzer, vyryl a vydal Gottlieb Heiss st. (cum privil. S. C. Cathol. Maj.). Národní knihovna ČR (Praha), sign. Th 409.

Kosmografie

- popis vzniku a vývoji světa z hlediska geografie a astronomie
- žánr, ač středověký, byl pěstován během 15.-16. stol.
- Ptolemaiova *Cosmographia* (Bologna 1477) = text s doprovodnými 26 mapami , do konce století se počet map rozrostl a ustálil na 32
- během 16. stol. publikováno dalších 30 vydání
- nejznámější *Cosmographia* Sebastiana Münstera (Basel 1544) – 1. vydání obsahuje 520 textových dřevořezů s vedutami, portréty, topografickými motivy a přírodovědnými objekty

Bemher künigreich mit bergen und wälden gerings umb beschloffen.

Mapa Čech z Münsterovy německé kosmografie (Basel 1544). Münster, Sebastian: Cosmographia. Beschreibung aller Lender (Basel, Heinrich Petri 1544). Dřevořezová mapa s názvem „Bemher künigreich mit bergen und wälden gerings umb beschloffen“. Těží ze zpracování Mikuláše Klaudyána a je orientována k jihu. Kopie v dalších vydáních měly změněné nadpisy. Antikvariát Meissner (Praha) (jen mapa).

Atlasy

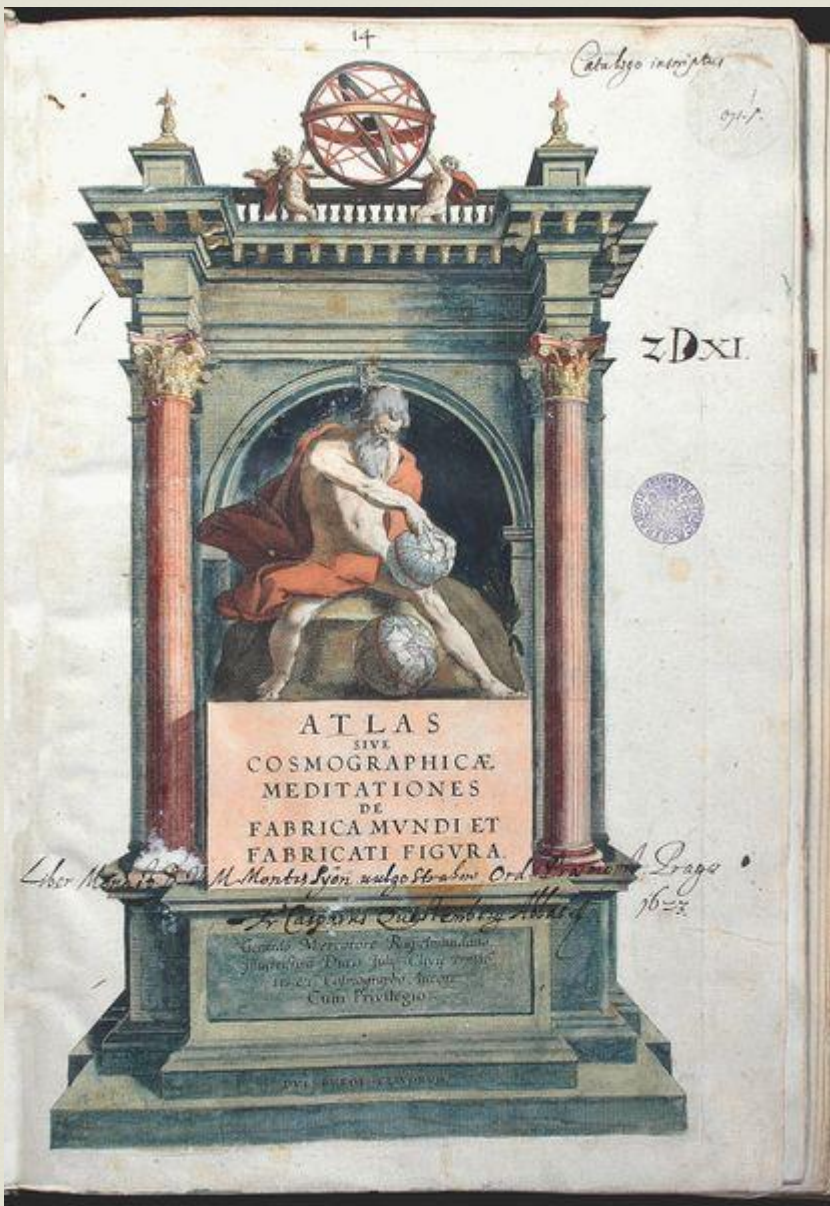

- soubor map a plánů, zpracovaný dle uceleného záměru, tematiky, měřítka, vytištěný jako kompaktní dílo
- nejstarší Ptolemaiova *Cosmographia* (Bologna 1477) = text s doprovodnými mapami
- první samostatný atlas vyšel v Římě 1570
- původní označení *speculum* a *theatrum* od 17. stol. nahrazeno termínem atlas
- formátově mohou být jak obří, tak kapesní, nebo mají klasické knižní formáty

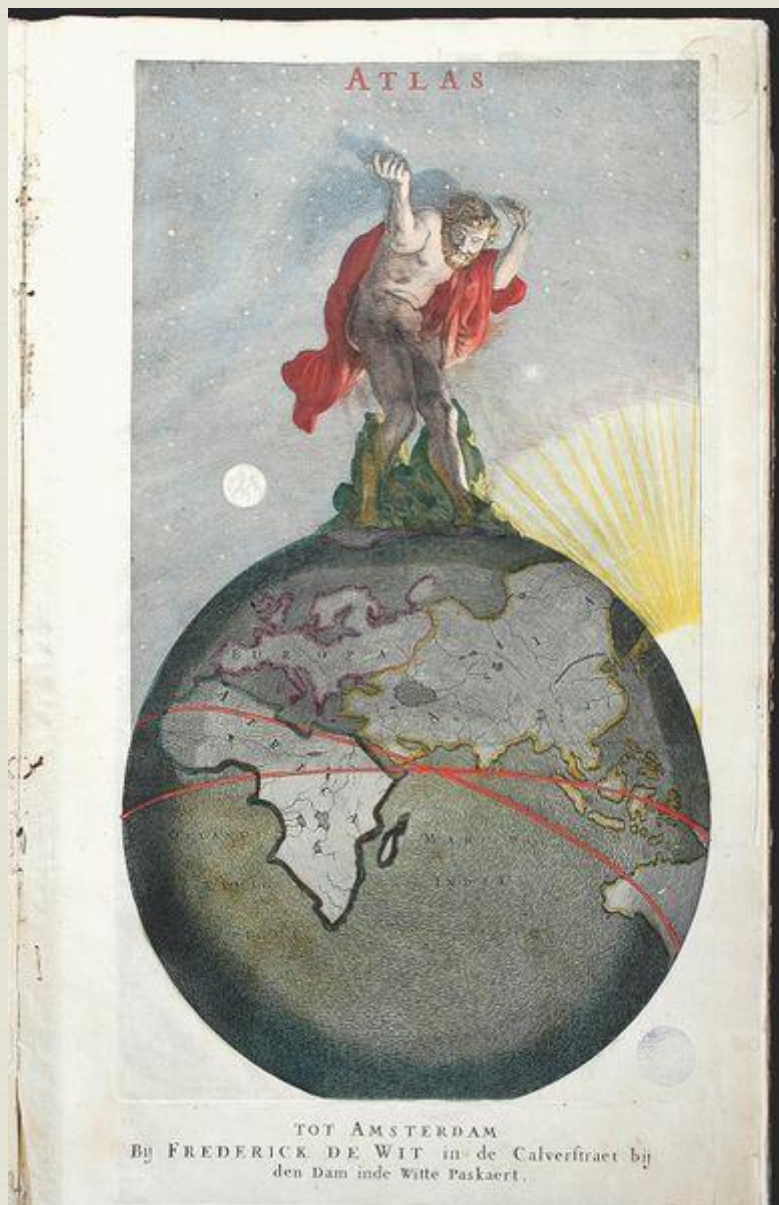
Atlasy

- vydavatelské aktivity se od konce 16. stol. koncentrovaly do dnešní Belgie a Nizozemí:
 - rodiny Jodoca Hondia st. a Jana Janssonia st.
 - v Amsterdamu Willem Janszoon Blaeu
 - v Antverpách Gerard de Jode
- v Anglii firma Hermanna Molla
- v Německu od poč. 18. stol. rodinný podnik Homannů

Mercatorova netradiční prezentace Atlanta (Duisburg–Düsseldorf 1595). Mercator, Gerard st. – Mercator, Rumold: Atlas sive Cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura (Duisburg–Düsseldorf, Albert Buyss 1595). Hlavní titulní strana s novátorským zobrazením legendárního mauretánského hvězdáře, filozofa a matematika Atlanta. Anonymní kolorovaný mědiryt. Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. AS I 30.

De Witova tradiční prezentace Atlanta (Amsterdam ca 1670–1706). Wit, Frederic ml.: Atlas sive Descriptio terrarum orbis (Amsterdam, Frederic Wit ml. ca 1670–1706). Titulní strana s tradičním zobrazením Atlanta jako mytologického Titána stojícího na zeměkouli a podpírajícího nebeskou klenbu. Anonymní kolorovaný mědiryt. Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. AR I 15

Topografie

- vlastivědná publikace o politickozeměpisných, kulturních, statistických, komunikačních a jiných vlastnostech terénu
- první vydání v Německu 1642-1688
- v Čechách literární topografie zapustila kořeny až v 18. stol.
- vlastivědný text doprovází většinou mědirytové ilustrace
- nejvýznamnější čeští autoři: Bohuslav Balbín, Jan Pešina z Čechorodu, Jan Florián Hammerschmied, Josef František Jaroslav Schaller, František Josef Schwoy

Comparavit

*Franc. Brochaska, Ex-Libris.
J. Balzer sc.*

Krátké Vypsání Země České,

aneb

Známost všech Měst,
Městečů, Hradů, Zámků,
a jiných

pamětných Míst, jak bývalých tak nynějších
v Českém Království, v Kragině Chebské, a
v Hrabství Kladrubském se vynacházejících;

sepsané

od Kněze Josefa od S. Víta,
Táborského,

Krádu Paustenníků Bosáků S. Dce Augustýna.

S povolením královského Kněb Dvážení.

W Praze,

Mísladem Jana Michala Samma, na Malé Straně,

1778.

Sammovo vydání
Táborského topografie
(Praha 1778).

Táborský od sv. Víta,
Josef: Krátké vypsání
Země české (Praha, s.
t. 1778). Frontispis

s andílky
nadanšejícími českého
Iva nad panoramatem
Hradčan. Titulní
strana

s nakladatelským
signetem Jana Michala
Samma (obě rytiny
signovány rytcem
Janem Jiřím Balzerem
vpravo dole).

Královská kanonie
premonstrátů na
Strahově - Strahovská
knihovna (Praha),
sign. AO X 48.

Cestopis

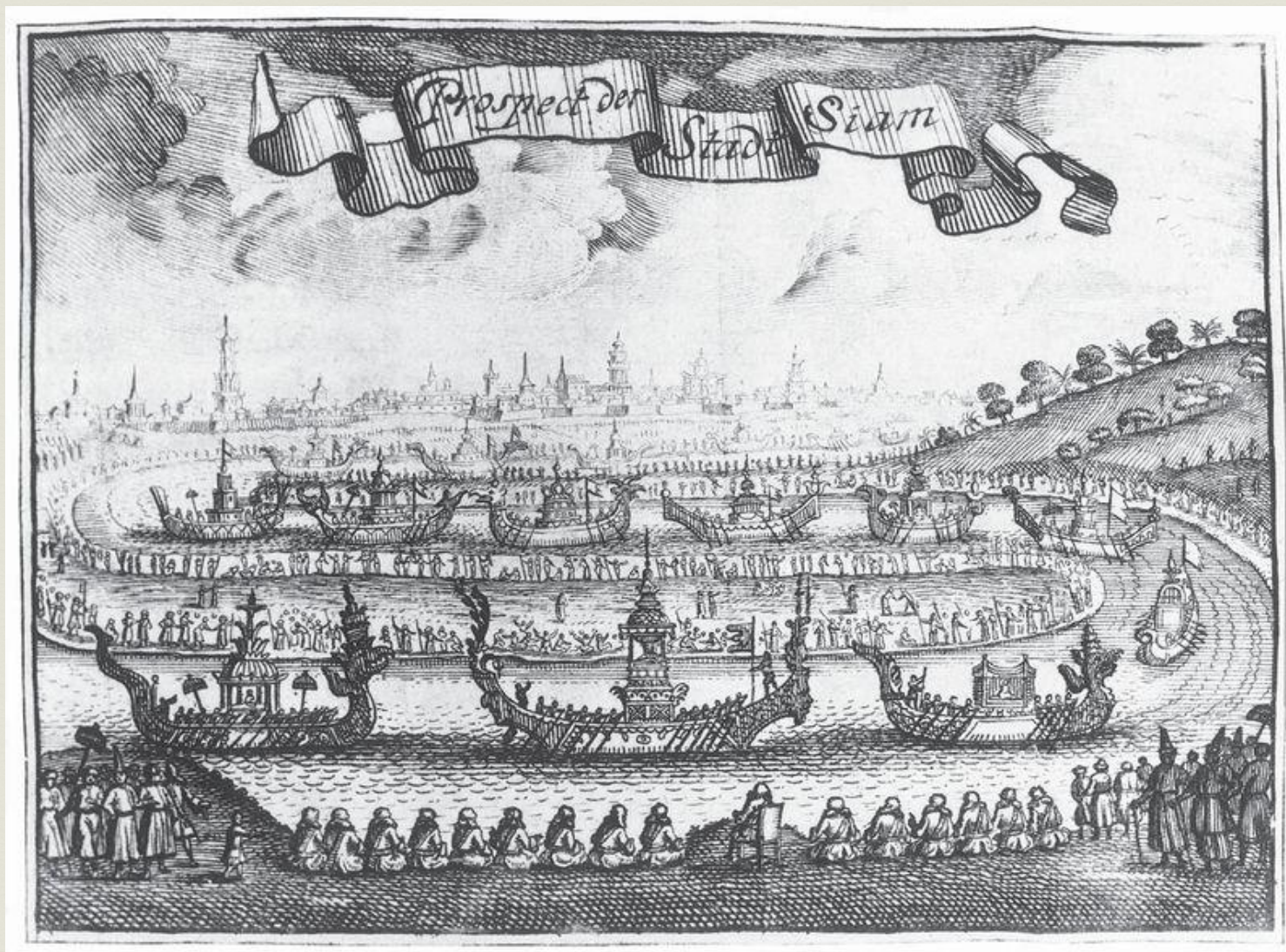

- dílo věcné a umělecké literatury, jehož hlavním tématem je popis autentické nebo fiktivní cesty do cizích zemí
- popis může být orientován geograficky, nábožensky, folkloristicky, kulturně, sociálně a politicky
- v 16. stol. plnily funkce cestopisu také některé historie, kroniky, kosmografie a topografie
- v 18. a 19. stol. se zábavná funkce umenšovala na úkor naukového působení

Cestopis

- rozvoj žánru v souvislosti se zprávami o Americe a dalšími objevitelskými cestami (Afrika)
- typické jsou překladové sborníky – až sto drobnějších próz původně vydaných různými evropskými tiskárnami v různých jazycích

Jeden z prvních cestopisů o Siamu (Hamburg 1706). Tachard, Gui de: *Curieuse und merkwürdige Reise nach Siam, nebst astronomischen, ... Anmerkungen ...* aus dem französischen übersetzt (Hamburg, Benjamin Wedel 1706). Tabule za pag. 365 (pohled na hlavní město Siamu v čase francouzské výpravy 1686).

Encyklopedie

- naučný slovník shrnující v abecedně řazených heslech poznatky lidského vědění
- od 17. stol. plnilo funkci encyklopedie rovněž theatrum
- první novodobé oborové encyklopedie vyšly 1728 v Londýně či Halle a Lipsku (1732-1754)
- oborově specializované tituly i obecněji zaměřené příručky = konverzační lexikony
- vznikaly od poč. 18. stol., největší poptávka v době osvícenské atmosféry za vlády Marie Terezie a Josefa II.
- nejmodernější projekt firmy Brockhaus (od roku 1811)

Encyklopedie

- nejrozsáhlejší všeobecnou encyklopedií v angličtině – *Encyclopaedia Britannica ...* (Edinburg 1768-1771)
- v ČR – jedenáctisvazkový Riegrův *Naučný slovník českých*
- z něj čerpal *Stručný všeobecný slovník věcný* a *Ottův slovník naučný*

Architektura

- zastoupena již v rámci prvotisků
- nejstarším tištěným dílem – starověký traktát Marca Vitruvia Pollia (Řím 1487/7) – ovlivňovalo pojetí architektury až do baroka; vytištěn bez ilustrací
- první obrazové vydání vyšlo v Benátkách r. 1511
- v 16. stol. dílo přešlo do většiny národních jazyků
- v baroku byl dřevořez nahrazen mědirytem
- vycházely i učebnice vybavené rytinami, později litografiemi

Frater Simon Truska del.

J. Berka sc. Pragae

Truskovy ilustrace Vochovy příručky (Praha 1783). Voch, Lukas: *Špráva k vyřešování pěti řádů sloupů podle dvanáctidílného modelu. ... Unterricht zu Aufreissung der fünf Säulenordnungen nach dem zwölftheiligen Modul* (Praha, s. t. 1783). Učebnici vydal knihkupec Wolfgang Kristián Gerle. Rozkládací frontispis signovaný vlevo dole kreslířem Truskou a vpravo dole rytcem Janem Berkou. Rozkládací tabule XVI za textem (dřík a hlavice sloupu). Královská kanonie premonstrátů na Strahově – Strahovská knihovna (Praha), sign. FK I 102.

Akcidenční tisky

- důležitá komerční náplň prakticky všech tiskáren
- příležitostné jednolisty a drobné tisky neknižní povahy
- nejstarší – nakladatelské a knihkupecké nabídky 15. stol., navštívenky
- publikační exploze v 19. stol. – promoční, zásnubní, sňatková oznámení, pozvánky, cenné papíry a poukázky, divadelní a koncertní cedule, plakáty, stanovy organizací, listové kalendáře, školní programy

Administrativní tisky

- tisky z oblasti správy, soudnictví, poddanské, hospodářské, finanční, vojenské, bezpečnostní a církevní agendy
- rozlišujeme: artikule sněmovní, akta, cirkulář, direktář, formulář, patent a mandát, titulář a formy listů, tiskařská konsignace
- bohemikální tisky často dvojjazyčné

Novinové letáky a noviny

- novinové letáky = vícelistové aktuality vydávané od poč. knihtisku až do 18. stol.
- od 18. stol. periodicky vyráběné noviny a časopisy
- u letáků vše podřízeno včasnosti informace, tomu se podřizovala forma i kvalita, šablonovité ztvárnění titulní strany
- zachyceny válečné události, události místního významu, přírodní katastrofy
- na výrobu a distribuci se vztahovala přísná cenzurní opatření

Novinové letáky a noviny

- marketingové triky – atraktivita názvů, přesná datace v impresu (vč. denního data), klíčová role titulního dřevořezu
- letáky se objevovaly paralelně ještě v 18. stol. vedle periodických novin a časopisů
- periodické noviny v 17. stol v Anglii
- nejvíce českojazyčných novin vzniklo do roku 1848 v Praze, v několika regionálních centrech se tisklo německy (Cheb 1703, Brno 1755, Litoměřice a Plzeň 1834, Písek 1835, Žatec 1839)

Dětská literatura

- didakticky zaměřená díla psaná a tištěná pro dospělé publikum, ale přijímaná i dětským čtenářem a mládeží
- lit. zprostředkovávala především náboženské a morální zásady
- nezanedbatelná složka tiskařské produkce od 2. pol. 15. stol.
- užší význam tohoto žánru = literatura vyhrazená pouze dětem a mládeži = se modifikuje až v 18. stol.
- dětská lit. se odlišovala literárními postupy, estetickými, didaktickými a etickými cíli, rozvíjením fantazie i posláním v oblasti jazykové kultury

Dětská literatura

- procesu přerodu napomohl žánr obrazové knihy
- adaptace starších literárních látek 16. a 17. stol.
- jazykově česká literatura určená dětskému publiku byla závislá na německých předlohách
- spisky s výrazně mravoučnou tendencí se s oblibou používaly ve školství jako odměna za dobrý prospěch
- postupně se formující součástí dětské literatury byly rytiny či litografie používané v populárně-naučných spisech
- na poč. 19. stol. se do oběhu dostávají původně česká díla

16. století

- rozšiřuje se čtenářský okruh, a to o měšťanstvo
- knižní produkce vytvářela dostatečně velkou nabídku k tomu, aby měl přístup ke knize každý, kdo byl schopen číst
- almanachy, kalendáře, laciná vydání knížek lidového čtení našly poměrně širokou čtenářskou základnu
- rozšiřují se žánry, které jsou vydávány
- vlastnictví knih a schopnost je číst byla až do 18. stol. přísně sociálně hierarchizovaná

16. století

- titulní list má jednoduchou úpravu
- název doplněn impresem, odděleno signetem nebo vinětou
- rámování titulního listu (poprvé Johann Schott, Štrasburk, 1510–1511)
- od 2. poloviny století ilustrace (dřevořezy, mědiryty) v textu či na samostatných přílohách
- běžné součásti výzdoby – typografické ozdůbky, viněty, vlysy

17. století

- produkce ovlivněna zejména třicetiletou válkou – špatné hospodářské poměry, snížení populace a tedy kupní síly, zároveň došlo ke zhoršení kvality papíru a barev
- státní a církevní cenzura na vzestupu
- výrazné změny v organizaci výroby a zejména v distribuci, úspěšné zejména velké nakladatelské podniky s rozsáhlou sítí agentů
- rozvoj mezinárodního trhu
- specializace a oddělení tiskárenské, nakladatelské a knihkupecké činnosti

17. století

- titulní listy v borduře
- zaveden frontispis
- knižní výzdoba těžší z předchozího období, ale byla podřízena baroknímu vkusu
- vzrostla role tiskového písma, zejména vyznačovacích majuskul
- při sazbě titulních stran, dedikací či chronogramů využíváno všech dosažitelných stupňů a písmových řezů

17. století

- zvyšuje se žánrová různorodost
- periodický tisk – noviny
- rozdělení typografických výrobků dle úrovně na nižší a vyšší – rozdíly mezi sazbou pro vzdělané obecnstvo a lidové publikum
- typografických výrobků dle úrovně na nižší a vyšší

18. století

- 18. a 1. pol. 19. století jsou dobou čtenářů
- literatura určuje společenský život
- povinná školní docházka
- umělecky nejcennější knihy vycházely ve Francii a Nizozemí

18. století

- obsáhlý titulní list, někdy i na více než jednu stranu
- kombinace více druhů písma na titulu, z písma jsou sestavovány obrazce, do textu titulního listu jsou vkládány chronogramy nahrazující letopočtem uvedené datování děl
- frontispis a ilustrace jsou vesměs mědirytové
- převažují neilustrované knihy
- na přílohách obrazové tabulky, genealogické tabulky, matematické vzorce ...

THEOLOGIA UNIVERSA SPECULATIVO-PRACTICA

Secundùm Doctrinam Divi Thomæ Aquinatis

Doct̃oris Angelici antehàc tradita

*Monasterij à Paphradensis Ord. Benedicti.
Plurimum Reverendo, Religiosissimo, ac Clarissimo*

P. BENEDICTO PETTSCHACHER,

Ord. S. Bened. Celeberrimi, Liberi, & Exempti Monasterii
ad S. Lambertum in Styria Superiori Professo, SS. Theol. Doctore,
& in Alma Archi-Episcopali Universitate Salisburgensi Professore Ordinario,
ejusdemque Universitatis Rectore Magnifico.

Nunc verò

Ob insignis Doctrinæ Soliditatem, & singularem Præcos cum Theoria
Concordiam, ex relictis Ejusdem Opusculis ad Formam Operis completi,
in tres Tomos distributi, redacta

Comparavit

Et P. Richardus Schaller

Post iterata Multorum Desideria

Ad multiplicem utilitatem omnium Theologorum, Parochorum
quoque pro difficultatibus in Sacro Tribunali, & extra occurrentibus, cautè
dissolvendis: nec non SS. Theologiæ, aut Juris Canonici Studiosorum, ad publicas
Disputationes, vel SS. Ordines accingendorum, aliorumque Ecclesiasticorum &c.

Publicæ luci exposita.

*Ejusdem Monasterij
Professij.*

TOMUS III.

Tractatus octo Speculativo-Morales complectens:

I. DE SACRAMENTIS IN GENERE. II. DE BAPTISMO. III. DE CONFIRMATIONE. IV. DE EUCHARISTIA.
V. DE POENITENTIA. VI. DE EXTREMA UNCTIONE. VII. DE ORDINE. VIII. DE MATRIMONIO.

Quem

Ad faciliorem singulorum usum in hanc Formam concinnavit, & Elenchò
Tractatum, Quæstionum, Articulorum, & Paragraphorum ad initium: completis omnium
Articulorum Summariis per decursum: nec non ultimis tribus Tractatibus hætenus desideratis, &
copiosissimo Rerum & Verborum Indice ad finem apposito auxit

P. ÆMILIANUS DRATZIEHER,

Ejusdem Ordinis Sancti Benedicti, ex Celeberrimo, Antiquissimo, &
Exempto Monasterio ad S. Quirinum in Tegernsee, AA. LL. & Philosophiæ
Doct̃or, ac in Alma Archi-Episcopali Universitate Salisburgensi Professor,
Inclytæque Facultatis Philosophicæ Decanus Emeritus.

Cum Privilegio Sacræ Cæsareæ, Regiæ, Hungaricæ Majestatum &c. &c.

Et Facultate Superiorum.

SALISBURGI,

Sumptibus **CASPARI WILHELMSEDERI**, Urbis ejusdem Metropolitanæ Consulis.

Typis Antiquissimi & Exempti MONASTERII TEGERNSENSIS, ANNO M.DCC.XLIII.

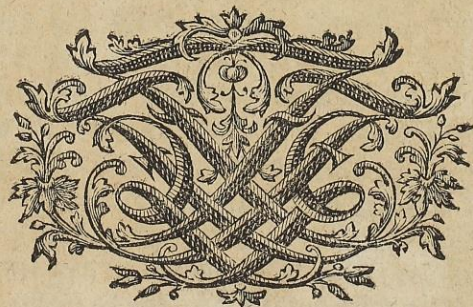

Benningersich sculp. 1743.

M. Benjamin Hederichs,
Schol. Hayn. Rect.

Gründliches
Antiquitäten-
LEXICON,

Worinne
 die merckwürdigsten Alterthümer der
 Juden, Griechen, Römer, Teutschen
 und ersten Christen zulänglich
 beschrieben,
 und mit ihren Auctoribus bewiesen
 werden.

LEIPZIG.

ben Johann Friedrich Gleditsch,
 1743.

18. století

- ve 2. polovině století dochází k odklonu od pestré rozmanitosti romantismu a příklonu k jednoduchému až strohému klasicismu
- kniha má na čtenáře působit typografickými hodnotami – dokonalým tvarem písma a jeho symetrickou úpravou, ilustrace a výzdoba jsou postupně zatlačeny

A

Katholisches
G e b e t h = B u c h
zur Beförderung
des
wahren Christenthums
unter
nachdenkenden und gutgesinnten Christen:

Vierte durchaus verbesserte und vermehrte
Ausgabe.

Br ü n n,
gedruckt bei Johann Sylvester Stedler. 1792.

19. století

- zjednodušení tisku, až úpadek knižní kultury (zejména výzdoby)
- knihy jsou užitkovými předměty pořizované bez většího vkusu
- rozšířena čtenářská základna
- vydává se beletrie, příběhy na pokračování, románová literatura

19. století

- hledání nových stylů – autorské knihy, bibliofilie
- výzdoba v textu je minimální
- používány nové techniky – litografie, ocelorytina

Genesis

der

Revolution in Oesterreich

im Jahre 1848.

Illiacos intra muros peccatur et extra.

Errando discimus.

Zweite Auflage.

Leipzig,

Friedrich Fleischer.

1850.

Knižní trh

- čtení knih je základní nezbytností, to zvyšuje poptávku po knihách a vzniká fungující knižní trh (V 70. letech 15. stol)
- nakladatelé a knihkupci používají již od 15. stol. tzv. nabídku – Anhang, Ankündigung, Avertissemen, Návěští, Ohlášení, Poznamenání, Verzeichnis apod. – jejich cílem je upozornit na skladovou zásobu tiskaře, nakladatele, knihkupce či knihvazače, nebo informovat o chystaném vydání

Knižní trh

- nejstarší forma – jednolist (plakát) upozorňující na vytištěnou publikaci, vylepováno na veřejných místech, používaly se ještě v 18. a 19. stol.
- mladší forma (od 2. pol. 16. stol.) – vícelistový seznam ve formě příležitostného nabídkového tisku, od 2. pol. 17. stol. seznamy přiřazovány na konce vydávaných knih a od 18. stol. přitiskovány na zadní stranu papírových obálek

Knižní trh

- V 18. století se nabídky šířily též prostřednictvím placené inzerce v novinách a časopisech
- od 18. stol. bylo uveřejňování nabídek povinné – seznamy sloužily ke státní regulaci knižního obchodu
- prodejci měli zakázáno dovážet a prodávat tituly neuvedené v seznamech
- jednotlivé položky bývaly opatřovány prodejními cenami

Knižní trh

- Před rokem 1500 známe na 50 různých jednolistových nabídek, nejstarší jsou z Německa, tradice je doložena u firmy Grosse, kde Henning Grosse st. uspořádal v roce 1595 nejstarší kumulativní nabídku lipského knižního veletrhu 1. doklad v ČR – reklama na tisk Konrada Baumgartena v Olomouci roku 1501 – dílo Heinricha Institoris *Sanctae Romanae ecclesiae fidei defensionis cluppeum adversus Valdensium seu Pickardorum heresim*
- další nabídky českých nakladatelů a knihkupců známe spíše jen z archivním materiálů
- sporadicky dochované katalogy jsou až z konce 17. století

Knižní trh

- na vznik trhu měla vliv i nižší cena tištěných knih
- do výrobní ceny se promítala zejména flexibilní cena papíru = cca 20% z celkových výdajů
- tisk na pergamen zvedl cenu až 20x
- nejdražší položkou byla obvykle sazba, i když kolorování a výroba vazby mohla cenu zvýšit až o 100%
- rentabilní byla v 16. století výroba knihy s nákladem 300-400 exemplářů, v 18. století s nákladem 70-80 exemplářů (zvýšení technické úrovně řemesla)

Knižní trh

- od konce 18. století se prodejní ceny začaly publikovat přímo v knihách:
 - nejprve na proužcích papíru vlepovaných nad impresum
 - posléze na rubu titulního listu

Knižní trh

- ke každé tiskárně patřil vedle skladu knih i obchod
- většinu nákladu nebylo možno většinou prodat na místním trhu, začal se utvářet dálkový obchod
- významní tiskaři měli vybudovanou síť skladů v různých regionech
- tiskárny mohly zaměstnávat prodejce, kteří vozili knih s sebou na trhy a objížděli potencionální zájemce
- knihy bývaly transporovány ve vodotěsných sudech
- hlavní středoevropská překladiště knih byla v Augsburku, Norimberku a Lipsku

Knižní trh

- jednotliví obchodníci mohli knihy nechat i vázat
- kolem roku 1490 se dotvářela profese sortimentních prodejců knih, kteří provozovali stálý obchod ve větších městech a nabízeli sortiment různých tiskáren
- prodejem knih si ale mohli přivydělávat i další profese, třeba knihvazači
- např. českomoravský trh byl odbytíštěm pro velké německé tiskaře a jejich nadprodukcí

Cenzura

- státní a církevní dozor nad rukopisně a tiskem šířenými informacemi
- do pol. 15. stol. převládala represivní cenzura, která zkoumala text, který již byl v oběhu
- po rozšíření knihtisku se rozvinula preventivní cenzura – jednalo se o předběžné zkoumání rukopisu nebo alespoň roztištěných archů
- předběžná cenzura výrobu knihy mnohdy neúměrně prodlužovala, proto tiskaři sahalí k neúplným či falešným impresům, výrobek antedatovali, či umiřovali do fingované tiskárny

Cenzura

- dle papežské buly Inocence VII. z roku 1487 měly být všechny rukopisy předkládány Apoštolskému stolci – to se minulo účinkem
- Alexandr VI. roku 1501 decentralizoval cenzurní moc do rukou biskupů provincií kolínské, mohučské, trevírské a magdeburské
- trestem nedoržení nařízení mohla být peněžitá pokuta, zabavení a spálení celého nákladu, případně exkomunikace
- tato nařízení ale nedosahovala na území protestantsky smýšlející vrchnosti

Cenzura

- kvůli lepší organizaci vznikaly seznamy libri prohibiti (univerzální ráz od roku 1559, 1564 institucianilozováno tridentským koncilem) = podoba Indexu libri prohibiti
- na seznamech veškerá literatura nekatolická, i díla směřující proti soudobým pravidlům morálky, díla erotická a obecně zábavná
- schválená díla začínala tištěnou cenzurovou doložkou na počátku knihy (fráze nihil obstat – nic na překážku; imprimé potest – možno tisknout)

Cenzura

- text, který nevyhověl předběžné cenzuřel, získal označení dimittatur (propuštěn bez pozitivního soudu) nebo non admittitur (propuštěn až po nutných opravách)
- knihy označené damnatur či prohibentur byly zařazeny na index
- od 18. století přibyla označení transeat (knihy vhodné k distribuci, ale bez veřejného inzerátu) a erga schedam (knihy prodávané jen proti reverzu, že zůstanou výhradně v rukách kupujícího)

Cenzura

- státní cenzura v 15.–18. století formou privilegií a otevřených listů panovníka
- zprovoznění každé dílny měl předcházet souhlas panovníka
- za výrobu a rozšiřování protifeudálně a protireformačně zaměřených pamfletů nebo za pokusy vydat bibli v národním jazyce bylo v 16. a 17. stol. několik tiskařů dokonce popraveno

Cenzura

- pokusy o mocenské omezení řemesla mohly mít několik podob:
 - zákaz činnosti zahraničních tiskařů (Anglie 1543, 1585 a 1637)
 - zákaz knihtisku vůbec (František I. ve Francii 1534, Ferdinand I. v Čechách 1547)
 - povolení pouze určitého počtu tiskáren vč. lisů a písmolijen (Londýn, Cambridge, Oxford)
 - v Londýně byl pokus všechny tiskaře shromáždit v jedné lokalitě
 - Ludvík XV. od všech tiskařů požadoval písemné osvědčení víry

Cenzura

- od 17. století získala obhajoba svobody tisku filozofický a politický rozměr
- některé státy předběžnou cenzuru zrušily postupně od konce 17. století a dodatečný tiskový dohled upravovaly spíše liberálními tiskovými zákony (Anglie 1694, Německo 1815, Polsko 1815, Rakousko 1848, Dánsko 1851, Francie 1868, ... Rusko 1905)

Cenzura – Čechy a Morava

- r 1508 vydání svatojakubského mandátu – signalizace násilné rekatolizace v Čechách
- Morava se stala útočištěm jednoty bratrské, přívrženců Luthera, Kalvína a novokřtěnců
- systematická úprava cenzury na Moravě až v 60. letech 16. stol.
- v Čechách předběžná cenzura nařízena r. 1526, r. 1537 byl poprvé zakázán veškerý mimopražský knihtisk, totéž podruhé roku 1547 (oficiálně povolena jen dílna Bartoloměje Netolického z Netolic); zákaz činnosti 2 roky
- zákaz pražského hebrejského knihtisku 1669-1672

Cenzura – Čechy a Morava

- cenzura zcela v rukách katolické církve – pro Čechy pražské arcibiskupství od roku 1562, pro Moravu olomoucké biskupství od 1567
- jen v letech 1621-7 cenzura v kompetenci místodržícího Karla z Lichtenštejna
- nekatolíkům roku 1624 činnost zakázána
- od roku 1646 mohli jezuité sami provádět cenzuru literární produkce tištěné kdekoliv v Čechách
- od roku 1655 monopol narušen tím, že cenzura lit. s politickou tematikou a cenzura kalendářů přešla do působnosti dvorské kanceláře a superintendanta Karlo-Ferdinandovy univerzity

Cenzura - Čechy a Morava

- od roku 1708 církev jen cenzura děl náboženských, postupně i ta přecházela do působnosti zemských cenzurních komisí (1754) a centrální dvorské komise ve Vídni (1781)
- 1781 - liberalizace - důsledkem tzv. brožurková válka - záplava trhu německy tištěnými brožurkami po 10 krejcarech (útoky na klérus, řeholní instituce, Židy...); do edičních plánů vstoupila zpět evangelická literatura
- změna po vypuknutí francouzské revoluce, 1790 zesílení požadavků na předběžnou cenzuru a dovoz a vývoz knih, od 1793 nařízení písmolijcům prodávat písmo jen privilegovaným tiskařům

Cenzura – Čechy a Morava

- 1801 – zákaz exportu a importu devoční grafiky; cenzuru převzal policejní aparát
- 1807 – odevzdávání dokladového exempláře ze všech českých tiskáren
- 1848 – předběžná tisková cenzura zrušena

Tiskařská centra - Německo

- kolébka novodobého knihtisku
- Mohuč, 1458/59 Bamberk (Heinrich Keffer), 1460 Štrasburk (Johann Mentelin), 1465 Kolín nad Rýnem (Ulrich Zell) .. 1468 Augsburg (Zainer, Bämmler, Froschauer, Ratdolt, Sorg, Benediktinská tiskárna)
- od poč. 17. stol. v Augsburgu koncentrováno nejvíce německých mědirytců = zdejší kreslíři a rytci udržovali úzké kontakty s Českými zeměmi
- 1469 Norimberk = město je mezinárodním tržištěm, nejsilnější středisko jazykově českého nekatolického knihtisku

Tiskařská centra - Německo

- během 70. let knihtisk zaveden do dalších 10 německých měst
- 80. léta – dílny v Pasově (1480 Benedikt Mayer), a Lipsku (1481) a dalších 11 městech
- do roku 1500 v Německu tiskárny v cca 60 městech, po roce 1500 jejich zakládání plynule pokračovalo
- písmem německých tisků je nejprve textura, od 1466 gotikoantikva, 1485 švabach, 1513 fraktura, dvoubarevná sazba 1457 v Mohuči, klasická ilustrovaná kniha vznikla v Bamberku
- iniciátorem renesanční ilustrované knihy císař Maxmilián I., velký sběratel knih

Tiskařská centra - Německo

- akcelerace řemesla ve 20. letech 16. stol. souvisela s reformací
- nekatolické dílny se soustředily zejména ve Wittenberku – zejména Lutherova díla, německá bible
- nárůst publicistiky a jiné drobné časové literatury (polemický a satirický jednolist, novinový leták)
- zejména u zpravodajských tiskovin upadala typografie do stereotypu
- během 16. stol. tisklo už ve 156 městech 832 tiskařů, evidováno je 87.752 bibliografických jednotek

Tiskařská centra - Německo

- akcelerace řemesla ve 20. letech 16. stol. souvisela s reformací
- nekatolické dílny se soustředily zejména ve Wittenberku – zejména Lutherova díla, německá bible
- nárůst publicistiky a jiné drobné časové literatury (polemický a satirický jednolist, novinový leták)
- zejména u zpravodajských tiskovin upadala typografie do stereotypu
- během 16. stol. tisklo už ve 156 městech 832 tiskařů, evidováno je 87.752 bibliografických jednotek
- největšími centry Kolín nad Rýnem (cca 130 dílen), Norimberk (110), Štrasburk (100)

Tiskařská centra - Německo

- v 17. století předchozí největší centra zastíněna mohutným rozvojem dílen ve Frankfurtu nad Mohanem (228) a Lipska (200) = souvisí s rozvojem mezinárodních knižních veletrhů
- Frankfurt si začal také budovat významnou pozici významného ilustrátorského střediska
- v závěru 16. století – krize ilustračního dřevořezu, od 70. let snaha o zapojení ilustračního mědirytu (problematické a drahé z hlediska jiné techniky tisku) – nejvýznamnější posun právě ve Frankfurtu a Kolíně

Tiskařská centra - Německo

- třicetiletá válka zasáhla knihtisk politicky a hospodářsky – stouply ceny knih, ubylo čtenářů a jejich koupěschopnost
- vývoj knižní ilustrace tak přešla z Německa do Francie a Nizozemí
- protireformace zesílila cenzuru, dvorští tiskaři existovali již před válkou, ale po válce jejich postavení zesílilo

Tiskařská centra - Itálie

- druhá země, kde byl zaveden knihtisk (1465, Subiako)
- 1469 Benátky ... první tiskaři německé národnosti
- do roku 1500 více než 500 dílen v 80 městech (Benátky 260, Milán 85, Bologna 58, Řím 57, Florencie 40)
- v průběhu 16. století se množství tiskáren zdvojnásobilo (Benátky 620 dílen, Řím 175, Miláno 115, Florencie 80, Bologna 62)
- podstatnou část produkce tvořila řecká a římská starověká literatura, liturgické a středověké i renesanční právnické příručky publikované pro vzdělance celé Evropy

Tiskařská centra - Itálie

- od počátku patrná snaha o tvorbu tzv. krásné knihy
- pomocí dekoru, iniciál a ilustrací vytvářeny publikace specifického výtvarného rázu
- estetický účinek umocněn konstituováním humanistických písem

Tiskařská centra - Švýcarsko

- knihtisk uveden 1468 v Basileji
- od počátku 16. století pilíř renesančního a zároveň reformačního knihtisku
- centrem Basilej (do roku 1600 více než 80 tiskařů), dále Ženeva (50), Curych (20)
- významné je domácí basilejské písmolijectví a ilustrátorství

Tiskařská centra - Francie

- knihtisk uveden 1470 v Paříži, němečtí tiskaři pozvaní profesory ze Sorbony
- do konce 15. stol. v Paříži více než 60 tiskařů
- dalším centem Lyon (1473, cca 50 dílen), do roku 1500 tiskárny ve více než 40 městech
- prudký nárůst renesančního knihtisku (Paříž 420 dílen, Lyon 370 tiskařů)
- 1618 zavedena regulace počtu tiskáren a jednotlivým tiskárnám stanoven nejvyšší počet lisů, abeced tiskového písma
- cenzura způsobila přechodnou stagnaci v 17. stol.

Tiskařská centra - Francie

- po překonání stagnace reprezentovala produkce vysokou uměleckou úroveň rokokové a klasicistní evropské knihy
- 1789 garantována svoboda knihtisku – přechodný nárůst dílen, které se většinou věnovaly novinovému zpravodajství
- 1810 návrat k silné regulaci knižní výroby a obchodu
- nejstarším domácím tiskovým písmem bastarda, záhy pod italským vlivem antikva
- i v zahraničí uspěl roku 1737 Pierrem Simonem Fournierem navržený standardní typografický bodový systém užívaný pro popis písma

Tiskařská centra - Francie

- dřevořezová ilustrace závislá na německých předlohách, ale jejich další výzdoba se vyvíjí na základě francouzské knižní miniatury
- mědiryty použity již v roce 1488, mezzotinta se v dalších letech ujala jen okrajově, větší obliba akvatinty (1769), dřevoryt (1816/7)

Tiskařská centra - Belgie

- první tiskárna 1473, 1492 přeloženo do Antverp a Lovaně
- univerzálním písmem bastarda rytá dle burgundských rukopisných vzorů
- příznivé podmínky pro rozvoj i po roce 1500, v Antverpách 160 dílen, Lovaň 40, Bruggy 15
- Antverpy silně konkurovaly nizozemskému Amsterdamu ve vydávání map a atlasů a v 17. stol. se staly uměleckým centrem evropské knižní kultury

Tiskařská centra - Nizozemí

- první tisky již deskotiskem, pohyblivé typy od 60. let 15. stol.
- jedná se o reedice toho, co bylo tištěno v rámci blokových knih
- k vývoji knižní ilustrace přispěly zejména dílny v Goudě
- Amsterdam – nejstarší tiskárna 1506, do konce století 43 dílen
- Leiden – 50 dílen
- 1583 – 18. stol. – rodina Elzevierů působící v Amsterdamu, Haagu. Leidenu a Utrechtu
- silné na poli tisků atlasů a map

Tiskařská centra - Anglie

- 1476 William Caxton otevřel dílnu ve Wesmisteru, předtím působil v belgických Bruggách; jeho nástupce přesídlil do Londýna
- Oxford 1478/9, Edinburg 1505, Dublin 1551
- v 16. století v Londýně na 200 dílen
- výroba a obchod s knihami pořízeny záhy cechovním pravidlům
- 1556 cech získal pověření evidovat všechna profesní privilegia a postihovat nepovolený patisk
- 1543, 1585, 1637 povoleny kromě dvorských a univerzitních tiskáren pouze 4 písmolijny a 20 dalších tiskáren, ale žádná nesměla provozovat více než 2 knihtiskařské lisy

Tiskařská centra - Anglie

- činnost zahraničních tiskařů zakázána
- nejstarší dřevořezy ilustrovaná kniha 1481
- používána francouzská varianta antikvy benátského typu – sazba jazykově anglických knih (1509)
- antikva národního rázu až 1722
- na poč. 18. století zavedena technologie stereotypie
- nejproslulejším ilustrátorem v Londýně patřil Čech Václav Hollar

Tiskařská centra - Španělsko

- podstatná část produkce postrádá základní impresorské údaje
- nejstarší tisk patrně 1472 v Segovii
- 1472/3 Sevilla, v 70. letech Castille, Barcelona 1473
- do roku 1500 tiskárny v cca 30 městech
- první ilustrovaná kniha 1480, dřevořezové štočky nakupovány v Německu nebo se jedná o domácí kopie německých předloh
- národním tiskovým písmem rotunda, humanistické písmo zdomácňovalo jen pozvolna
- časté státní regulace knihtisku po 1516 (nástup Habsburků)
- Němcům práce v zemi postupně zakázána, židovští tiskaři utíkali před inkvizicí do Portugalska

Tiskařská centra - Španělsko

- zbylá skupinka domácích řemeslníků nebyla schopna udržet plošně kontinuitu
- v 16. století jen 42 míst s fungující tiskárnou, centry Barcelona, Salamanca, Sevilla
- od 2. pol. 17. stole. přebírány repliky nizozemského antikvového písma
- nepřiliš vysoká úroveň renesanční knihy a raného barokního knihtisku
- Madrid se do popředí dostal až po roce 1561, kdy město získalo status rezidence španělských králů

Tiskařská centra - Rakousko

- Vídeň 1462, ale déletrvající produkce až 1482-1486
- do roku 1500 všechny dílny jen ve Vídni (2-3(?) tiskárny), oživení v 16. stol. – postupný vznik dílen v dalších 15 městech, z nichž ve Vídni více než 30 tiskařů
- další rozvoj v době tereziánských a josefinských reforem – snaha o intenzivní vědeckou a osvětovou činnost
- nejvýznamnější tiskařské domy rodiny Johanna Thomase von Trattnera, Leopolda Johanna Kaliwody, Josefa Lorezne von Kurzböck a Josefa Vinzenze Degen von Elsenau
- mladou institucí je Dvorská tiskárna ve Vídni

Tiskařská centra - Maďarsko

- 1473 v Budapešti, Němec Andreas Hess, používal antikvu benátského typu
- příznivý nástup knihtisku po nástupu Matyáše Korvína, po bitvě u Moháče zastaveno osmanskou expanzí
- němečtí protestanté tiskli v sedmihradských městech na území dnešního Rumunska
- další dílna v Budapešti až 1539, ale rozvoj až po porážce Turků u Vídně a po r. 1688, dále zde působily filiálky např. Trattnerova
- v 17. stol. se knihtisk více méně přenesl do nově zakládaných center na dnešním Slovensku (Horní Uhry)

Tiskařská centra - Polsko

- 1473, Krakow, Němec Kaspar Straube
- většina polských prvotiskařů pocházela z Německa, kontakty domácích tiskařů s Neapolí
- 16. stol. – Krakov mezinárodně orientovaný, působí zde 33 stálých dílen (z nich 7 židovských) – i nadále centrem polského knihtisku, v l. 1796-1809 zde měl filiálku i moravský Jan Jiří Trassler
- Gdaňsk – místo krátkodobých zastávek německých tiskařů, první stálá dílna až v polovině 17. stol.
- v Dolním Slezku – 1528/9 v Lehnici Simprecht Froschauer poté, co uprchl z Mikulova

Tiskařská centra - Polsko

- nejstarší hebrejská tiskárna v Dolnoslezské Olešnici
- nejstarší jezuitská tiskárna 1632/34 v Kaliszi
- ilustrované knihy pro potřeby polských diecézí tištěny nejprve v Lipsku a Norimberku, domácí dřevořezová produkce za K. Baumgartena
- první litografická dílna založena 1818 ve Varšavě
- ve Vratislavi 1620-1781 se etabloval český knihtisk
- v Lešně 1629-1656 bratrská tiskárna

Tiskařská centra - Čechy

- před rokem 1500 na 4 místech postupně 7 tiskařů vytisklo 39 titulů
- v 16. stol. neproběhla akcelerace v zakládání nových tiskáren
- mizivý zájem aristokracie a učenecckých vrstev o soukromé tiskárny
- v Praze 1512 hebrejský a 1517 cyrilský knihtisk
- malé množství domácích řemeslníků
- v Praze do pol. stol. jen 14 tiskařů, 1 tiskárna v Litomyšli, další dílny pracovaly jen krátkodobě: Mladá Boleslav, Bělá pod Bezdězem, Litoměřice

Tiskařská centra - Čechy

- hlavním posláním většiny venkovských dílen nebyla výdělečná činnost ale služba jednotě bratrské
- recepce výtvarných renesančních názorů
- v 2. pol. 16. stol. nově přibyla tiskárna v Chebu, mezi 1571-93 zde působilo několik německých luteránů
- český knihtisk doma i v zahraničí reprezentovala výrazně jen tiskárna Jiřího Melantricha z Aventinu, v Praze další konkurence až v 70. letech
- typická nižší úroveň typografie a menší objem knižních nákladů oproti zahraničí

Tiskařská centra - Čechy

- chyběli profesionální nakladatelé, rozvinutý trh s domácím knižním zbožím, chybělo písmolijectví, dřevořezáčských dílen poskrovnu
- čtenáři se upínali k importu z německy mluvících zemí, Itálie a Francie
- nebyl kladen důraz na náboženskou literaturu (vyjma hebrejského tisku) - za 1. pol. 16. stol. jen 40%, spíše spisy lékařské, osvětové, hospodářské a právnícké, učebnice

Tiskařská centra - Čechy

- ❧ 1. latinský tisk 1516 u Mikuláše Konáče z Hodištkova
- ❧ 1. německý tisk 1525
- ❧ převážná část produkce 1. pol. 16. stol. je jazykově česká
- ❧ do roku 1550 - 18 latinských, 5 česko-latinských, 2 německé, 2 česko-německé, 23 běloruských, 36 hebrejských
- ❧ ve 2. pol. 16. stol. symbióza češtiny a latiny daná oblibou humanistického básnictví, objevují se knihy v italštině (1559), španělštině (1581), maďarština (cca 1588), polština (1599)

Tiskařská centra - Čechy

- ☞ objevuje se mědiryt
- ☞ převážná část dekoračně ilustračního materiálu pocházela z Německa nebo vznikla podle německých předloh
- ☞ Praha patrně až do 80. let 17. století neměla písmolijevskou dílnu, matrice tiskového písma byly nakupovány v Německu
- ☞ Českou bastardu vytěsnil německý švabach ve 20. letech 16. století
- ☞ Antikva písmem obvyklým jen pro latinské spisy až od pol. 16. stol.
- ☞ Fraktura 1540 u Bartoloměje Netolického z Netolic

Tiskařská centra - Čechy

- ❧ 1526 začátky cenzury, 1537 zákaz řemesla po celých Čechách vyjma Prahy, nové zákazy 1547-9 (i v Praze)
- ❧ oficiálním tiskařem k režimu loajální Netolický
- ❧ po roce 1549 slouží k regulaci živnostenská privilegia
- ❧ Melantriško-veleslavínská tradice pečovala o kultivaci čtenářských zájmů a povznesení knižní kultury jazykovou korektností a i typografickou úpravou knih
- ❧ cizojazyčná literatura byla produkována před koncem století u Jiřího Černého z Černého Mostu
- ❧ významná produkce novinových letáků (nárůstem této produkce došlo k upozadění náboženské literatury)

Tiskařská centra - Čechy

- ☞ během 2. desetiletí 17. stol. se v Praze usazovali němečtí příležitostní tiskaři zvaní Fridrichem Falckým
- ☞ v Praze katolický knihtisk jen Němec Mikuláš Štraus ze Štrausenfeldu a mimo Prahu jen v Litomyšli
- ☞ po Bílé hoře nekatoličtí tiskaři vypovězeni ze země nebo konvertovali
- ☞ odliv tvůrčí inteligence a čtenářstva
- ☞ nárůst jazykově české produkce
- ☞ akcent na náboženskou polemiku, nárůst mravněvýchovné a nábožensky vzdělavatelské literatury

Tiskařská centra - Čechy

- ☞ mezi 1620 a 1700 v Praze působí jen cca 20 tiskařských firem, většinu dílenských pomocníků tvoří Němci
- ☞ tištěná produkce napomáhá pobělohorské rekatolizaci z počátku dovážená ze zahraničí
- ☞ změna ve 30. letech 17. stol. – zřízení dvou silných institucionálních tiskáren – Tiskárny pražského arcibiskupství a Jezuitské tiskárny
- ☞ obě centry domácích knižních ilustrátorů
- ☞ převládá latinská a německá produkce nad českou, jednotvárná náboženská tvorba

Tiskařská centra - Čechy

- ❧ knihkupecké a nakladatelské aktivity se soustřeďovaly v rukou Němců a Rakušanů:
 - ❧ Filiálka Kašpara von Ratha (od r. 1628)
 - ❧ Filiálka Mikuláše Hösinga (od r. 1655)
 - ❧ Filiálka Daniela Wussina (od r. 1658)
- ❧ r. 1669 – vzniklo pod protektorátem jezuitů nakladatelství Dědictví sv. Václava
- ❧ nečeské tisky se vyznačovaly kvalitnějším papírem, neopotřebovaným tiskovým písmem, způsobem provedení sazby, množstvím původního dekoru a ilustrací pořízených technikou mědirytu

Tiskařská centra - Čechy

- ☞ náklady na rozmnožování českých textů náboženského a zábavního charakteru reflektovaly omezenou kupní sílu širšího lidového publika = nejjednodušší výrobní postupy byly reprodukován pouze obsah a na komplexní působení sazby, dekoru, ilustrace a vazby rezignoval
- ☞ velké vzednutí knihtisku spadá až do 80. a 90. let 18. stol.
- ☞ nárůst odrazem uvolněné cenzury a tolerančního patentu
- ☞ prvním českým velkopodnikatelem Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld

Tiskařská centra - Čechy

- ☞ změna 1790 v souvislosti s francouzskou revolucí, požadavky na dovoz a vývoz knih opět zpřísněny
- ☞ během 18. stol. v Praze působilo asi 70 tiskařů sdružených do 30 rodinných firem
- ☞ dosavadní nábožensky orientovaný program nahrazen akcentem na německou a latinskou produkci národního obrození
- ☞ česká produkce v podstatě jen v nakladatelském programu Václava Matěje Krameria a jeho České expedice

Tiskařská centra - Čechy

- ✧ v regionech povolena vždy jen jedna tiskárna, proto chyběla konkurence
- ✧ průběžně fungovaly dílny jen v Hradci Králové, Chebu a Litomyšli
- ✧ od zač. 18. stol. se začaly konstituovat dílny v Jindřichově Hradci, Kutné Hoře, Litoměřicích, Mladé Boleslavi, Plzni a Klatovech
- ✧ v první polovině 19. stol. neuspokojivý stav knihtisku, daný nedostatkem zakázek (cenzura, upadající čtenářské aktivity)

Tiskařská centra - Morava

- ☞ po činnosti Stahela a Preinleina v Brně působil krátce Preinlein a posléze Konrád Baumgarten v Olomouci
- ☞ v roce 1526 působil Simprecht Froschauer v Mikulově
- ☞ ve 30. letech působily krátkodobě neoficiální dílny působící pod ochranou majitelů panství = produkce zaměřena na jednotu bratrskou
- ☞ v Olomouci založen kontinuální knihtisk 1538
- ☞ v Prostějově 1544 Jan Günther z Norimberka, posléze přesídlil do Olomouce, prosazoval konfesijně neutrální vydavatelskou politiku orientovanou k zábavě i naučné četbě

Tiskařská centra - Morava

- ✧ šmalkadská válka nezasáhla moravský knihtisk jako ten český, produkce omezena až na žádost olomouckého biskupa = 1580 vydal Rudolf II. mandát, kterým omezil pro Moravu počet dílen na 1
- ✧ ani po tomto roce se nekatolický knihtisk vymýtit nepodařilo, k tomu došlo až po Bílé hoře
- ✧ až v závěru 17. stol. olomoucký monopol narušen Sinapim v Brně, 1716 expandoval knihtisk z Olomouce do Opavy a 1719 z Brna do Znojma, v Jihlavě první dílna až 1789

Tiskařská centra - Morava

- ☞ během 40. let 16. stol. začala poměrně čilá výměna typografického a ilustračního materiálu mezi moravskými a českými dílnami
- ☞ dílny v Olomouci a Brně vydávaly latinskou a německou literaturu univerzitního a administrativního typu
- ☞ tiskárny regionálních center se specializovaly na levnější české a německé nábožensky vzdělavatelské a populárně naučné spisy, knížky lidového čtení a kramářské písně